

tidsskrift.dk

Danmarks Folkemængde i Valdemar Sejrs Tid.

Historisk Tidsskrift, Bind 5. række, 5 (1885)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_5rk_0005-PDF/hto_5rk_0005_77100.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=77100>

pdf genereret den : 28/5-2008

Danmarks Folkemængde i Valdemar Sejrs Tid.

Af

Kr. Erslev.

Blandt de ikke mange historiske Arbejder, som Velschow har offentliggjort, staar i første Række hans Undersøgelse om Folkemængden i Danmark i det trettende Aarhundrede, der fremkom som Universitetsprogram i 1841 og to Aar efter i udvidet Skikkelse meddeltes i dette Tidsskrift (Fjerde Bind S. 1—52). Hans Resultater vandt almindelig Godkjendelse; en Mand som Dahlmann beundrede den følgerigtige Strengthed i hans Beregninger, og det Folketal, han angav for det middelalderlige Danmark, gik over i den almindelige Bevidsthed gennem Haandbøger og Lærebøger. Endnu i den seneste Tid har Velschows Beregning fundet Tilslutning hos ansete Forfattere. Joh. Steenstrup har udtalt, at den er «i Hovedresultatet utvivlsomt rigtig»¹⁾, og i det nye store Værk over Danmarks Statistik har Prof. William Scharling vel ytret Tvivl om flere Enkeltheder i Beregningen, men dog som sit Slutningsresultat erklæret, at den som Helhed «i alt Fald tilnærmelsesvis,

¹⁾ Normannerne I, 218.

og i det væsentlige tør anses for rigtig¹⁾. — I stærk Modsætning hertil udtalte jeg i 1882, at det af Velschow angivne Folketal var i den Grad usandsynligt, at det maatte betragtes som ganske umuligt, og at der i selve Beregningen ogsaa var svage Punkter nok²⁾. Det vil under disse Forhold vistnok findes naturligt, om jeg nu søger at begrunde denne Udtalelse nærmere, og jeg haaber, at det skal lykkes mig saa fuldstændig, at man ikke vil finde den uberettiget i Realiteten, ja end ikke for skarp i sin Form.

1. Velschows Beregning.

Den Vej, som Velschow gaar for at finde Folkemængden i Danmark ved Midten af det trettende Aarhundrede, er følgende: Han gaar ud fra det Antal Skipæn (850), der efter Knytlinga Saga fandtes i Datidens Danmark, og søger at bestemme, hvor mange Havne, 3: Lægd af Bøndergaarde, disse Skipæn har talt, og videre, hvor mange Bøndergaarde Havnene har bestaaet af. Fra det derved fundne Tal for Ejendommene i Landet sluttes saa til Folketallet. Hertil føjes nu Gaardsæderne eller Husmændene, fremdeles Kværsædemændene, der betalte Penge i Stedet for at yde Leding, endelig Beboerne af det privilegerede Bøndergods, der som tilhørende Kirken eller Adelen var fritaget for Ledingsbyrden, og saaledes faas da Tallet for Danmarks samlede Landbefolkning. Med et Tillæg for Kjøbstadindbyggerne anslaa Velschow saa hele det daværende danske Riges Folketal til **1,550,000** Mennesker. Hvad Paalideligheden af dette Resultat angaar, vil Vel-

¹⁾ Danmarks Statistik I, 393.

²⁾ Danmarks Historie 1375—1448, I, 498.

schow dog ikke nægte, at Tallet maaske kunde være endog et Par Hundrede Tusende for højt eller lavt, med andre Ord, den mulige Fejl er 12—15 Procent i den ene eller anden Retning.

I denne Velschows Beregning er det egentlig kun Udregningen af den ledingspligtige Befolknings Tal, der er — eller i alt Fald gjør Krav paa at være, — hvad man kunde kalde statistisk begrundet; Resten er temmelig løse Overslag. Hin Beregning er nu sammensat af 4 Faktorer, saaledes nemlig:

850 Skipæn, hver i Gjennemsnit paa
 30 Havne, hver sammensat af
 4,8 Ejendomme¹⁾, hver med
 6,245 Beboere.

Den første Faktor, Skipæntallet, er den sikreste af de fire, skjønt ganske sikker er den vel knap. Den stammer fra Knytlinga Saga, og skjønt denne Kilde jo ikke er at regne blandt de bedste, vækker Skipæntallet en vis Tillid ved at være specificeret for hvert enkelt Stift. Skaane Stift skal have haft 150 Skipæn, Sjælland 120, Fyn 100, Borglum Stift 50, Viborg 100, Aarhus 90, Ribe 110 og Slesvig 130. Disse Detailler henpeger paa, at Forfatteren af Sagaen virkelig her har haft liggende saa at sige officielle Opgivelser for sig; dog har han vel afrundet Tallene²⁾, thi Titalsystemet var dog næppe saaledes trængt igjennem, at hver Stifts Skipæntal endte paa 0. Dernæst

¹⁾ Efter Velschow fandtes der nemlig for hver 2 Gaarde af første Klasse (herom ndfr.) 3 af anden og 1 af tredje Klasse; disse udredede $\frac{2}{3} + \frac{2}{6} + \frac{1}{12}$ Havne eller i alt $\frac{13}{12}$ Havne. En Havns gjennemsnitlige Gaardtal bliver derefter som ovenfor angivet.

²⁾ Saaledes mener ogsaa Styffe, Skandinavien u. unionstiden (2 uppl.) S. 6.

bør det dog bemærkes, at et Antal af 850 Skibe for Valdemar Sejrs Ledingsflaade ikke stemmer med andre Opgivelse derom. Jeg lægger mindre Vægt paa Krønikerne, hvori man vil finde Flaader paa 1200, 1500 og 1600 Skibe, mere derimod paa, at en som det synes officiel Angivelse, der er hentet fra det nu tabte *Registrum regni Dacie*, angiver Flaaden til 1400 Skibe. Nu er det vel rimeligt nok, at Kong Valdemar og hans fyrstelige eller adelige Lensmænd har stillet en Del Skibe udover Bondeskibene fra Skipænene, og det kunde formodes, at Tallet 1400 omfatter begge Arter af Skibe; helt utroligt synes det dog, at Konge- og Lensmandsskibene, om man vil de egentlige Orlogsskibe, skulde have udgjort 550 Stykker. — Ganske hævet over Kritik er Knytlingas Skipæntal altsaa ikke, om end jeg aldeles ikke vil paastaa, at man derfor ikke skulde have Lov til at regne med det.

Stod det forholdsvis bedst med Beregningens første Faktor, er det ganske modsat med den anden, de 30 som Havnetallet pr. Skipæn. Velschow oplyser, at han har faaet dette Gjennemsnitstal fra Hallandslisten i Valdemars Jordebog, hvorefter der i Halland var 18 Skipæn og 531 Havne, og han tilføjer: «At de andre Provinseres Skibe kunne antages at have været i Almindelighed af samme Størrelse som de hallandske, gjøres sandsynligt ved andre Data». Det havde været ganske heldigt, om Velschow havde anført disse Data; det har han imidlertid ikke gjort, og naar vi da selv sammenstiller de just ikke talrige Oplysninger om Datidens Skibe, viser det sig hurtig, at hans Sætning snarere burde have lydt modsat; de «andre Data» gjør det ret usandsynligt eller utilladeligt uden videre at tage det hallandske Tal som gyldigt for hele Riget. I en Forordning af Kong Abel omtales Skipæn paa 48 Havne,

altsaa mer end en halv Gang flere end i Halland; modsat finder man i et andet Stykke af Valdemars Jordebog Havnetallet for tre Skipæn, spredte i Jylland, og otte, samlede i det østlige Fyn, og disse Tal er betydelig mindre end det hallandske Gjennemsnitstal¹⁾; de fynske tæller i Gjennemsnit kun 16 Havne, medens de varierer fra 8 til 30. Hvorfor da egentlig tage de 18 Skipæn fra Halland til Grundlag og helt se bort fra de 11 vstdanske? Statistisk korrektere var det dog at tage Gjennemsnitstallet for alle de 29 Skipæn, hvis Havnetal kjendes; fra et historisk Synspunkt var det vel forsvarligere at tage de fynske Skipæn til Udgangspunkt, saa vist som Fyn dog i Natur og Folketal sikkert snarere har været Type paa et dansk Landskab end det saa ejendommelige Halland. I første Tilfælde maatte man indsætte 26 i Stedet for 30, i andet Tilfælde 16, og Enderesultatet vilde da være at mindske enten med c. 200,000 eller — $\frac{3}{4}$ Million!

En eller anden kunde vel herimod ville indvende, at Kong Valdemars Skibe dog umulig kunde være saa smaa, at deres Besætning i Gjennemsnit kun var 15—20 Mand²⁾. Nu, det strider vel ogsaa mod populære Forestillinger om Valdemarernes Storhed; men at føre Bevis for, at Skibene virkelig var større, er vel ganske umuligt; blot at gjøre det sandsynligt, er i alt Fald ret vanskeligt. Vi har ikke mange Veje til at bestemme Skibenes Størrelse ved Aar 1200. At slutte fra Normannernes Vikingeskibe er meget

¹⁾ Se en Sammenstilling af Steenstrup, Studier over Vald. Jordebog S. 205; dog skal her tilføjes to Skipæn paa 26.

²⁾ Steenstrup har aabenbart taget Anstod af de smaa Tal fra Fyn og henpeger paa, at de her anførte Havnegrupper ikke udtrykkelig siges at være Skipæn. Det er dog vist meget lidt rimeligt at tyde dem paa anden Maade.

usikkert, selv om disses egen Størrelse kunde opklares, hvad jeg i det mindste ikke tror; derimod er det vist, at knap halvandethundred Aar efter havde Dronning Margrethe Orlogsskibe med 10—12 Mand om Bord¹⁾. I hendes Tid og nærmest derefter berøres det oftere, at de danske Skibe var smaa i Sammenligning med Hanseaternes, som dog i sig selv ikke var store; en dansk Flaade paa 80 Skibe angives 1429 at have haft 1800 Mand om Bord eller kun lidt over 20 paa hvert Skib²⁾. Herefter turde det da ikke blot være muligt, men endda ret sandsynligt, at der i Valdemar Sejrs Bondeflaade har været Skibe med kun 8 Mand om Bord, og at Gjennemsnitstallet ikke har oversteg tyve³⁾.

Jeg slaar altsaa fast, at de «andre Data», hvortil Vel-

¹⁾ Erslev, Danm. Hist. 1375—1448, I, 101.

²⁾ Korner hos Eccard II, 1291—93. Endnu i Kristian IV's Tid var de danske Skibe meget smaa; af Handelsflaaden var 1444 Skibe mellem 1½ og 30 Læster drægtige og kun 71 Skibe større (deraf de 33 paa over 100 Læster). De 1444 Skibe havde tilsammen en Drægtighed af 16,679 Læster, med andre Ord, de var ikke større end vore Jagter eller Slupper (Liste fra 1642 i Geheimearkivet, Toldsager). — At Kristian IV's Orlogsskibe var noget større, er sikkert, men man vil vel ikke sammenligne Valdemarernes Bondeflaade paa henved eller over 1000 Skibe med Kristians 30—40 virkelige Krigsskibe.

³⁾ Hvitfeld meddeler i sine Notitser efter det tabte *Registrum regni Dacie*, at der paa hvert af Valdemars Skibe var én Rytter og én Bueskytte; heller ikke dette tyder paa, at Skibene var synderlig store. Naar Hvitfeld i denne Sammenhæng end videre taler om Langskibe paa 120 Mand og Jagter med 12 Rorsmænd, saa har endnu Steenstrup (Studier over Vald. Jordebog S. 205) ment ligeledes heri at finde officielle Oplysninger fra Rigsregistret. Disse Meddelelser er imidlertid Hvitfelds egne Tilføjelser og derfor ganske værdiløse; allerede Jahn (Udsigt over Nordens Krigsvæsen S. 387 ff.) har godtgjort dette, og en Sammenstilling af de Haandskrifter, hvori Excerpterne af Rigsregistret findes, hæver Sagen over al Tvivl. Jfr. herom Danske Magazin 4 Række VI, 139.

schow henpeger, ingenlunde gjør det rimeligt at overføre de hallandske Havnetal til hele Riget — snarere det modsatte —, og jeg spørger, om det da er tilladeligt at beregne alle de 850 Skipæns Havnetal ud fra de 18 hallandske, om det kan gaa an at slutte fra 18 kjendte til 832 ukjendte? Enhver Statistiker vil strax svare, at det er ganske og aldeles utilladeligt, og kun naar man presser ham stærkt, vil han maaske indrømme, at Slutningen kan forsvares under særdeles heldige Omstændigheder. Fremfor alt vil han da kræve, at de 18 Skipæns Havnetal enten alle er ganske nærved Gjennemsnitstallet, eller at de i alt Fald kredse derom, saaledes at Middeltallet ligesom danner et naturligt og iøjnefaldende Centrum. Til Uheld for Velschows Beregning er nu ganske det modsatte Tilfældet. En Sammenstilling af Skipænenes Havnetal ser nemlig saaledes ud:

16	23	24	25	26	28	32	33	35	40	42
	23		25	26					40	42
			25	26						

Det er aldeles klart, at her er ikke noget naturligt Centrum, og at der tværtimod er en overordentlig stærk Forskjel mellem Minimum og Maximum, 16 og 42. Jeg er aldeles overbevist om, at hvis Velschow havde optaget den ovenanførte Sammenstilling i sin Undersøgelse, saa vilde en saa methodisk Statistiker som Professor Scharling have været den første til at erklære, at den Art Statistik gik han ikke med til. Allerhøjest vilde en Statistiker indrømme, at man havde Lov til at sige: Gjennemsnitstal 30, muligt Maximum 42, muligt Minimum 16, altsaa Velschows Slutningstal, de halvanden Million, men muligvis en Tredjedel mere eller Halvdelen mindre.

Endda er dette ikke nok, thi «de andre Data», som Velschow har paakaldt, viser jo, at der faktisk fandtes

Skipæn paa 48 og andre paa 8. Skulde tilfældigvis det sidste Tal være det, der gjaldt for de c. 820 helt ukjendte Skipæns Havnetal, — og man kan kun benægte Sandsynligheden, ikke Muligheden deraf, — ja saa fik vi en halv Million ud af Velschows Beregninger, blot ved at ændre denne ene Faktor.

Man kunde med nogen Grund mene, at naar det forholder sig som nu paavist med Velschows Beregning af Skipænenes Havnetal, er det overflødigt at prøve ogsaa hans andre Faktorer. For Sikkerheds Skyld skal jeg dog ogsaa gjøre det, og om end ingen af dem kan medføre en saa stor Fejlregning som den anden Faktor, vil det dog vise sig, at de er saa usikre, som man kan forlange; mer end én Mulighed til at regne fejl i halve og hele Millioner vil man vel ikke kræve. Fra Skipænenes Havnetal kommer vi da til Havnenes Gaardtal, det Antal Gaarde, der kan antages at have sammensat en Havn.

Spørgsmaalet er meget indviklet. Velschow gaar ud fra den Bestemmelse i Jydske Lov, hvorefter en Ejendom, værdsat til 1 Mark Guld eller derover, udgjør en Tredjedel Havn (Tredingshavn, 3: som stiller én Mand til Skibet hvert tredje Aar), Jord til 4 Mark Sølv udgjør $\frac{1}{6}$ og Jord til 2 Mark Sølv $\frac{1}{12}$ Havn. Dette opfattes som gjældende hele Danmark, og da der i Stedet for Skyldsætningen efter Mark Guld oftest bruges Skyldsætning efter Udsæd eller Skyld (*in censu*), fastslaar Velschow, at én Mark Guld er = $1\frac{7}{9}$ Øre *in censu*. Derved kommer han fra Jylland over til Sjælland, og her udfinder han da, til hvilken Grad Udstykningen var naaet, ved at tage Roskilde Bispestols Jordebog fra c. 1370. Han sammentæller de første 24 Sider deraf, og det viser sig, at Størrelsen af de her angivne Ejendomme er saaledes, at man kan

regne for hver 2 Gaarde af første Klasse 3 af anden og 1 af tredje Klasse. Dette Forhold overføres nu til hele Riget paa Valdemar Sejrs Tid.

Slutningskjæden er lang; uheldigvis er den ogsaa meget usikker, utilforladelig i alle sine enkelte Led.

Den første Tvivl rejser sig ved Overførelsen af Jydske Lovs Regler om Ledingsbyrden paa hele Danmark, medens det dog umiddelbart kun kan sluttes, at de gjaldt for Jylland og Fyn. Efter Velschows Fremstilling i Historisk Tidsskrift ses der vel ikke her at være Plads for nogen Tvivl; i hans Disputats *de institutis militaribus Danorum* er Udslaget det samme, men Begrundelsen holdt i meget forsigtige Udtryk¹⁾. Steenstrup udtaler sig med større Bestemthed; «det fremgaar», siger han²⁾, «af spredte Lovsteder fra de andre Lande, at der i Hovedsagen ikke har været nogen Forskjel i Fordelingen af Ledingsbyrden». Ved Fordelingen maa der vel ganske særlig tænkes paa Jydske Lovs Klasseinddeling af Ejendomme, og da kan denne Sætning ganske vist ikke fastholdes. De spredte Lovsteder nemlig, som Steenstrup anfører, taler med én Undtagelse aldeles ikke om denne Fordeling af Byrden; de nævner Skipæn og Havne, intet videre, — og den ene Undtagelse, ja den indeholder netop en anden Klasseinddeling end Jydske Lov. Det er Forordningen for Sjælland 1284 § 11³⁾. Efter dette Lovbud skal den, der har 8—11 Øre Skyld i Jord, rede deraf en fuld Havn, og den, der har 12 Øre Skyld, udrede halvanden Havn. Her er altsaa

¹⁾ Anf. Skr. S. 148. *Utrum gradus obligationis in Sjællandia et Scania iidem fuerint, atque in Jutia et Fionia, nec ne, nobis non liquet.* Derefter nogle Sandsynlighedsgrunde for, at Fordelingen var lignende, om ikke just den samme.

²⁾ Studier over Vald. Jordebog S. 191.

³⁾ Aarsberetn. fra Geheimearch. V, 22 (anført af Steenstrup S. 58).

ikke Tale om Jydske Lovs Tredings-, Sextings- og Tolvtingshavne, derimod om Begrebet fuld Havn, som Jydske Lov slet ikke kjender. En Gaard paa 3 Mark Guld svarer efter Jydske Lov ikke mere end $\frac{1}{3}$ Havn, en Gaard paa Sjælland af samme Størrelse yder fuld Havn, og en, der er $\frac{1}{2}$ Gang større, endogsaa $1\frac{1}{2}$ Havn; hvad en Gaard paa 1 eller 2 Mark Guld skal gjøre paa Sjælland, derom staar der intet. Forordningen er da i den største Uoverensstemmelse med Jydske Lov, og Overførelsen af Lovens Bestemmelser til de andre Landsdele bliver i det mindste ubevislig og end ikke særdeles sandsynlig¹⁾.

Det næste Punkt i Slutningsrækken er, at én Mark Guld er lig med $1\frac{7}{8}$ Ore «i Skyld». Velschow støtter sig til nogle af de Oplysninger om Maal, der ofte findes vedføjede Landskabsløvene i Haandskrifterne, og anfører en saadan, hvori Bol (8 Ore) sættes = 36 Mark Sølv (eller $4\frac{1}{2}$ Mark Guld); imidlertid oplyser han selv, at i en anden lignende Liste sættes Bolet = 12 Mark Guld, eller Mark Guld = $\frac{2}{3}$ Ore²⁾, og i Virkeligheden er der endnu flere Opgivelser, saa mange, at Paludan-Müller maaske med Grund har ment, at det var ganske umuligt at finde Rede heri³⁾. Steenstrup gaar da en anden Vej for at udfinde Forholdet mellem Mark Guld og Skyldsætningen efter Udsæd; han sammenstiller 16 Angivelser fra Jylland, hvor baade Guldvurderingen og Udsæden er angivet, og uddrager deraf det Resultat, at Udsæden i

¹⁾ Kuriøst er det, at vi kun har et eneste Exempel fra jydske Lovomraade, hvor Mark Guld er sammenstillet med Havnetallet, og dette passer heller ikke til Lovens Bestemmelser. I Valdemars Jordebog opføres paa Fyn: *Frøthorp valet ix mr. auri. Ibi sunt viij hafnæ*. Efter Lovens Regler skulde Frøthorp kun yde 3 Havne. Vald. Jordebog, udg. af O. Nielsen, S. 23, jfr. S. 109, Anm.

²⁾ Velschow, De instit. milit. Danorum S. 69—70.

³⁾ Studier til Danm. Hist. i det 13de Aarh. II, 93 Anm.

Mark Guld var henved 2 Øre¹⁾. Imidlertid forekommer det mig aldeles sikkert, at paa Valdemar Sejrs Tid var Forholdet anderledes. Naar Jydske Lov lader saavel Bonde med én Mark Guld som Landbo med 8 Ørtug Skyld udrede Tredingshavn, maa man deraf kunne slutte, at én Mark Guld var lig 8 Ørtug eller $2\frac{2}{3}$ Øre²⁾, og det samme Forhold ses af den sjællandske Forordning 1284, hvorefter jo Mark Skyld (8 Øre) reder fuld Havn, altsaa det samme som i Jylland Jord tilsammen til 3 Mark Guld. Mark Guld var altsaa oprindelig mere end 2 Øre Skyld, ikke mindre, som Velschow og Steenstrup beregner; derfor kan disse dog begge have Ret, kun at deres Angivelser tilhører senere Tider, da Forholdet mellem Guldvurderingen og Udsæden efterhaanden blev mere og mere forrykket. Hvis det imidlertid hænger saaledes sammen, hvilket Forhold skal man da antage for Roskildebogen fra 1370? Mener man, at Mark Guld her er regnet til $2\frac{2}{3}$ Øre eller i alt Fald til over 2 Øre, kommer de talrige Ejendomme paa 2 Øre Skyld i Ledingsbestemmelsernes anden Klasse, medens Velschow faar dem med i første Klasse, — og hvis man vil følge ham heri, hvad der i alt Fald er usikkert, hvem tør da sige, at Forholdet var det samme paa Valdemar Sejrs Tid?

Lader vi nu disse Usikkerheder staa hen og følger vi Velschow til Roskildebogen, hvorefter han vil lære Udstykningen at kjende, rejser der sig atter her en Række Tvivl. Velschow har sammentalt 24 Sider af Jordebogen; de indeholder Opgivelse om 327 Ejendomme, hvis Jord formodes³⁾ at udgjøre omtrent 1 Procent af hele Øen Sjæl-

¹⁾ Studier over Vald. Jordebog S. 60—63.

²⁾ Ogsaa A. D. Jørgensen slutter saaledes (Valdem. Sejr S. 174 Anm.).

³⁾ Formodningen beror for øvrigt paa den Paastand, at en Plovs Jord var lig et Bol, hvilket er ganske usikkert.

land. Hvor dristigt er det nu ikke at overføre Forholdene fra et enkelt Godskomplex til alle andre Ejendomme, hvor farligt at stole paa, at man fra Forholdene paa 1 Procent af Sjællands Ejendomme kan slutte til hele Øens, ja hele Danmarks Forhold, hvor ganske uholdbart at gaa ud fra, at Udstykningsforholdene fra 1370 kan overføres paa Tilstanden over 100 Aar før! Ingen kan oplyse os om, hvilke Fejl der derved kan begaas; at de kan være meget store, det vil enhver indrømme, og jeg er endda saa heldig at kunne bevise, at selve Velschows Udgangspunkt er fejlt. Han har været saa uforsigtig kun at sammentælle Roskildebogens første Fjerdedel, og derfra slutter han til hele Landet; nu er det saa trist, at man dør ud fra end ikke kan drage korrekte Slutninger til Forholdene paa hele Bispestolens Gods, altsaa det aller nærmest liggende. Jeg har nemlig sammentalt hele Jordebogen, ikke blot de første 24 Sider, eller 1358 Ejendomme i Stedet for Velschows 327. Medens Velschow fik 119 Ejendomme i Ledingslovens første Klasse, 176 i anden, altsaa et Forhold omtrent som 2 til 3, viser min Statistik¹⁾, at der kommer 730 Ejendomme i første Klasse, 514 i anden, altsaa næsten det omvendte Forhold. Saa urigtig bliver Velschows Slut-

1)	Ejendomme paa 8 Øre eller derover	83
—	- 4 - — —	221
—	- 3 - — —	66
—	- 2 - — —	360
	Første Klasse	730
—	- 1 - — —	514
	Anden Klasse	514
—	- 2 Ørtug	79
	Tredje Klasse	79
—	- 1½ Ørtug eller derunder . .	35

ning, naar den overføres fra én Fjerdedel af Bispegodset til det hele, og saa vil man tro, at man fra dette Udgangspunkt kan faa noget fornuftigt ud for hele Sjælland, hele Danmark! — Efter dette Resultat er det næsten overflødigt at dvæle ved den aldeles vilkaarlige Maade, paa hvilken Velschow beregner Forholdstallet for den tredje Klasse. Hans Statistik viste, at der af de c. 320 Ejendomme kun kom 10 i denne Klasse; dette finder han dog for lavt til at overføre til hele Landet og mener, at det hænger sammen med, at Roskildegodset var Fæstegods. Han mener derfor at komme Sandheden temmelig nær ved at antage, at der for hver 2 Gaarde af I og 3 af II Klasse var 1 af tredje. I Stedet for Statistikkens Forhold, c. 3 Procent, sættes 16 Procent; man kan ikke sige andet dertil, end at Velschow viser ringe Respekt for sin egen Statistik, hvad man jo for øvrigt ikke kan give ham Uret i.

Medens der ved Velschows Beregning af Skipænenes Havnetal lader sig angive en — vistnok yderst vid — Ydergrænse for den derved mulige Fejlregning, er det umuligt statistisk at angive Grænserne for de Fejl, der kan skjule sig i hans anden, nu kritiserede Faktor. Hvilken Forskjel, der kan have været i Ledingspligtens Fordeling mellem Landsdelene, hvilken Fejl, der kan begaas ved at føre en formodet Udstykningsgrad 1370 tilbage til 1230, o. s. fr., det kan ikke angives i Tal. Man kan kun sige, at medens Velschow efter sin 24 Siders Statistik kommer til en Udstykningsgrad, der giver 4,8 Gaarde pr. Havn, saa viser min mere omfattende Statistik, at der kun behøves 4,2 Gaarde til at danne en Havn¹⁾. Forskjellen

¹⁾ Naar der for 3 Gaarde af I Klasse regnes 2 af II Klasse og dertil (efter Velschows vilkaarlige Ændring af Forholdet i Roskildebogen) 1 af III Klasse, giver dette $\frac{2}{3} + \frac{2}{6} + \frac{1}{12} = \frac{17}{12}$ Havn. 6 Ejendomme = $\frac{17}{12}$ Havn giver én Havn = $4\frac{4}{17}$ Ejendomme.

er $12\frac{1}{2}$ Procent, eller en Mindskelse af hele Folketallet med c. 200,000 Mennesker. Det være dog langt fra mig at paastaa, at Tallet 4,2 er det rette for Sjælland eller hele Riget; det er absolut rigtigere for det roskildske Bispegods end Velschows Tal, men Korrekturen har for mig kun den Betydning, at den ganske prægnant viser, hvor varsom man skal være med at lave Statistik efter et Faatal af Tilfælde. Man ser her, at det fører til aldeles fejle Resultater at slutte fra c. 300 Ejendomme til c. 900 andre, og herfra falder der da et godt Lys over, hvor tilfældeligt det er ved Skipænenes Havnetal at slutte fra 18 til over 800!

Den fjerde Faktor hos Velschow er Antallet af Personer paa hver Ejendom. Han sætter dette til 6,215, et Tal, der er hentet fra Forholdet, saaledes som det var i Danmark i 1835. Det er i sig selv klart, at det er meget usikkert at overføre dette Tal paa Danmark 600 Aar for, da de middelalderlige Forhold var i saa mange Punkter afvigende fra de moderne. Blot i de 25 Aar fra 1835 til 1860 er Forholdet i Danmark ændret saa stærkt, at der i 1860 kun regnedes 5,65 Personer paa hvert Jordbrug¹⁾, ja i Sverige kom der i 1880 kun 4,11 Personer paa hver Husholdning paa Landet. Forssell, der har anstillet en saa omhyggelig Undersøgelse af Sveriges Folketal i 1571, vover her kun at sige, at der vel var mindst 5 Personer paa hver Husholdning, højst 6 (eller i enkelte Provinser 7)²⁾. Nærmere kan man vist heller ikke komme Forholdet

¹⁾ 1860 var der i Danmark 207,773 Jordbrug (Statistisk Tabelværk 3 Række 32 Bd. S. VIII), og Folketallet paa Landet var 1,171,239 Mennesker.

²⁾ Forssell, Sverige 1571 S. 320—22, jfr. Anteckningar om Sveriges jordbruksnäring i sextonde seklet S. 45.

paa Livet, og Forssells forsigtige Udtalelser danner en velgjørende Modsætning til Velschows ukritiske Benyttelse af et Tal med tre Decimaler.

Jeg har nu udførlig prøvet den Beregning, hvorved Velschow har ment at kunne udfinde Antallet af de ledingspligtige Bonderejendomme og disses Indbyggertal. Han søger endvidere at bestemme Antallet af Kværsædemænd, af Adelens og Gejstlighedens ledingsfri Bønder og af Gaardsæderne, men herved skal jeg ikke dvæle længe, da disse Tal er fastsatte ved et formodet Forhold til Ledingsbøndernes og altsaa derved allerede bliver lige saa usikre som dette, og Forholdet oven i Kjøbet er bygget paa en Grund, hvis Løshed ingen kan være blind for. Kværsædemændene anslaaes til at have udgjort 11,600 «for at afrunde Summen» for de ledingspligtige Bønder; hvorfor ikke hellere 22,600 eller 33,600 eller maaske et Tal mindre end de 11,600? — Det privilegerede Gods' Omfang søges bestemt ved at gaa ud fra Talforskjellen mellem Flaaden ved Aar 1000 og Aar 1250; ved det sidste Tidspunkt var der jo 850 Skibe, ved det første var der «som det synes» 1200 Skibe. Det sidste Tals Usikkerhed er da indrømmet af Velschow, og det kan da ogsaa kun være udledet af forskellige Krønikeopgivelser som f. Ex., at Knud den store sejlede til Norge med 1200 Skibe; naar man nu véd, at den Flaade, hvormed Knud 1016 sejlede til England, af den samtidige «Lovtale over Emma» angives til 200 Skibe, af den ligeledes samtidige Thitmar af Merseburg til 340 Skibe, af den lidt yngre Adam af Bremen til 1000 «store Skibe» og af Jomsvikinga Saga til 800 Skibe¹⁾, har

¹⁾ Steenstrup, Normannerne III, 279.

man derved en god Maalestok for, hvad der kan bygges paa de store Tal hos Middelalderens Historikere. Velschow bygger imidlertid trygt paa de 1200 Skibe og gaar end videre ud fra, at de allesammen var Ledingsskibe¹⁾; fra Aar 1000 til 1230 er da 350 Skibe forsvundne, og det tilsvarende Gods er blevet ledingsfrit. Dette udregnes nu til at være 54—55,000 Jordejendomme, i Henhold nemlig til den Udstykningsstatistik, hvis positive Urigtighed er godtgjort ovenfor; men da der vel allerede ved Aar 1000 var noget Jordegods ledingsfrit, suppleres Tallet til 61,200, nemlig = Halvdelen af det ledingspligtige Bondegods. Hvor utilforladelig hele denne Slutningsrække er, turde være ganske klart. — Om Gaardsæderne maa det være nok at sige, at Velschow finder deres Tal ved den ofte omtalte Statistik over de 24 Sider i Roskildebogen.

Velschow beregner endnu Landgejstlighedens Antal, der sættes til 3000, og Herremændenes, der sættes til 5000, og med deres Familier til 25,000. Det første Tal er som Minimumsopgivelse ganske troligt; det andet støtter sig paa Saxos Fortælling om, at Erik Emun førte 1100 Skibe over Havet, hver med 4 Ryttere; det herved fremkomne Tal 4400 tænkes i det siden forløbne Aarhundrede lidt voxet. Jeg fæster nu for mit Vedkommende ikke mere Lid til Saxos store Tal end til andre middelalderlige Forfatteres, og det forekommer mig utroligt, at Adelen i

¹⁾ Naar Velschow forklarer dette Tal saaledes, véd jeg ikke, hvad han siger til Valdemar Sejrs Flaader i Krønikerne: 1200, 1400, 1500, 1600 Skibe. Hvis man ganske analogt ogsaa forklarer disse Tal som gjældende Bøndernes Ledingsskibe, kunde man derpaa bygge et godt statistisk Bevis for, at Adelen og Gejstligheden siden Knud den stores Tid havde mistet en svær Mængde Gods, — og Velschows omvendte Bevis er netop lige saa godt!

det 13de Aarhundrede skulde have talt ti Gange saa mange Medlemmer som under Frederik III¹⁾, da dens Magt stod paa Højdepunktet. Imidlertid skal jeg lade dette staa hen, da disse Tal, der er saa smaa i Forhold til hele Rigets Folketal, oven i Kjøbet skal fradrages det ved Hovedberegningen vundne Folketal. — Naar Velschow endelig løselig anslaa Kjøbstædernes Indbyggere til at have udgjort omtrent 5 Procent af Riget, saa tillægger han selv ikke den deraf beregnede Folkemængde nogen synderlig Paalidelighed, og hele Grundlaget derfor er desuden omstødt af Joh. Steenstrup²⁾.

Velschows nu kritiserede Beregning har Forfatteren yderligere søgt at støtte ved en **Kontraprøve**. Man har nemlig i Valdemars Jordebog en Opgivelse for Hallands Vedkommende af Bondernes Antal, og idet Velschow nu tyder disse «Bonder» som lig det hele vaabendygtige Mandskab mellem 15 og 60 Aar, beregner han ud her fra, at Halland da havde 32,025 Indbyggere af Bondestanden. I sig selv svarer dette Tal nu ingeniende til, hvad Velschow mener at have udfundet for hele Riget, thi medens dettes Landbefolkning i 1230 omtrent skulde have været lige saa talrig som i 1840, var Hallands Indbyggertal i 1840 88,689, altsaa næsten tredoblet siden 1230. Dette betyder for Velschow dog mindre, da der let kan angives Grunde til, at Hallands Folketal er steget stærkere end

¹⁾ Hammerich har 2400 adelige Personer i Danmark (Hist. Tidskrift, 3 Række II, 45), et Tal, der vel ikke er absolut sikkert, men dog adskilligt mere funderet end Velschows Tal. Efter de Notitser, der er hentede fra det officielle *Registrum regni Dacie*, synes der i Valdemars Tid at have været 1400 Riddere.

²⁾ Studier over Valdemars Jordebog S. 193—97.

de andre gammeldanske Landskabers. Hvad Forf. lægger Vægt paa, det er derimod, at naar man ud fra det formodede Folketal for hele Riget beregner det gennemsnitlige Folketal for hvert Skipæn og multiplicerer dette Tal med Hallands Skipæntal (18), saa kommer man for dette Landskab til et Indbyggertal af 30,744, og dette, mener Velschow med Rette, svarer dog ret godt til det oven for angivne, ad anden Vej fundne Resultat. Velschow selv er meget glad over denne Kontraprøve, og den har da ogsaa bedaaret andre, ikke mindst Prof. W. Scharling. Denne udtaler sig først temmelig nedsættende om Hovedberegningens Usikkerhed, men efter at have omtalt Kontraprøven, naar han til den Slutning, at «den hele Beregning saa vidt bekræftes ved denne, at den i alt Fald tilnærmelsesvis og i det væsentlige tør anses for rigtig» ¹⁾.

Det skal indrømmes, Kontraprøven ser meget bedaaende ud; — men det bedaaende forsvinder rigtignok aldeles ved nærmere Betragtning. Overfor Prøvens Betydning maa det først bemærkes, at en væsentlig Faktor i Velschows Beregning af Danmarks Folkemængde, Gennemsnitstallet af Havn pr. Skipæn, den har han hentet fra Halland med Tilsidesættelse af Oplysningerne fra de andre Provinser. Naar han da nu triumferende prøver sit Udslag paa Halland, da er dette jo for bin Faktors Vedkommende en ren Cirkelslutning. Havde han sat Skipænenes Havnetal til 26 eller 16, hvad der vel var mere Grund til, havde Kontraprøven slet ikke slaaet til. Dernæst har vi ovenfor set, at en anden Faktor i Velschows Beregning ubetinget maa rettes; naar han udfandt, at Udstykningen kunde antages at have ført til, at der gik

¹⁾ Danmarks Statistik I, 393.

$4\frac{4}{5}$ Ejendomme paa hver Havn, saa vi derimod, at efter den samme Kilde, kun talt helt op, maatte man her indsætte Tallet $4\frac{1}{5}$. Dette gjør, at Antallet af ledingspligtige Bønder maa nedsættes med $\frac{1}{8}$, og da Tillægstallene for Kværsædemænd osv. er udregnede i Forhold dertil, bliver den formodede Folkemængde i Halland ikke 30,744 Indbyggere, men kun 26,901. Det er dette Tal, der efter Velschows egne Principer bør sammenlignes med det ad anden Vej fundne Tal 32,025, og mellem disse to Resultater er jo Overensstemmelsen ikke synderlig stor, og den bliver endnu mindre overbevisende, naar man erindrer, at der i det første indgaar en Faktor, netop hentet fra Halland. Med Indsættelse af Skipænenes Havnetal 26 eller 16 kom man kun til c. 23,000 eller c. 14,000¹⁾. — Naar

¹⁾ I en Anmærkning, der er rettet mod den Slutning fra Hallands Folkemængde til hele Danmarks, som jeg har draget, ytrer Prof. Scharling, at Velschow i Modsætning til mig bygger sin Slutning fra Halland til det øvrige Danmark paa den Formening, at der i hele Landet tør antages at have været omtrent det samme Forhold mellem Antal af Skipæn og Antal af Beboere, og han siger derom: imod denne Slutning lader der sig fra et statistisk Standpunkt næppe indvende noget. — Hertil er at bemærke, at Kongruensen mellem Skipæn og Indbyggertal afhænger af Skipænenes Havnetal, og dette vides jo faktisk at have varieret mellem 8 og 48, d: der har været Skipæn, der var 6 Gange større end andre og rimeligvis havde 6 Gange saa stort et Indbyggertal. En Historiker burde da være meget forsigtig med at overføre et Gjennemsnitstal, vundet af én Provins' 18 Skipæn, til hele Rigets 850 Skipæn, og en Statistiker burde vistnok erklære en saadan Overførelse for aldeles uberettiget. Velschow har nu ikke været saa forsigtig, men naar Prof. Scharling følger ham, saa er det sikkert kun, fordi Velschow har dækket sin dristige Overførelse ved en almindelig Henvisning til andre Data.

Naar Prof. Scharling i den anførte Sætning taler om, at Velschow slutter fra Halland til det øvrige Danmark, medens V. egentlig snarere slutter omvendt, har jeg faaet den Tanke, at Scharling har gjort et meget nærliggende Regnestykke, som Vel-

Velschow som en anden Prøve paa sin Regnings Rigtighed henviser til, at Saxo lader Grev Bernhard af Ratzeburg 1171 fraraade et paatænkt Angreb paa Danevirke i Valdemar den stores Fraværelse, fordi Grænsen vilde blive forsvaret af 60,000 Danske¹⁾, — hvilket efter Velschow skal være Sønderjyllands vaabendygtige Mandskab²⁾, —

schow dog ikke har foretaget. Man kunde nemlig sige: Halland kan efter Bondetallet sluttes at have haft c. 32,000 Indbyggere, og i Halland var der 18 Skipæn; et Skipæn kan derefter anslaaes til 1778 Indbyggere, og det danske Rige med 850 Skipæn til 1,511,800 Indb. Denne Slutningsmaade fra Hallands Skipæn til det øvrige Danmark er i al sin Simpelhed dog lidt fornøftigere end Velschows vidtløftige Beregning; men utilstedelig er den rigtignok alligevel, da Skipænenes Størrelse var saa afvigende, at 18 langt fra er Grundlag nok til at udfinde et Gjennemsnitstal. Ja, vidste vi, ikke hvor mange Skipæn, men hvor mange Havne der var i Datidens Danmark, saa vilde et gjennemsnitligt Indbyggertal, uddraget af Hallands 531 Havne, være et endogsaa meget godt Middel til at klare hele Rigets Folketal; med Skipænene kommer vi ingen Vegne. Dette, der theoretisk er saa klart, kan ogsaa illustreres med Exempler: Vi véd, at der i Gudme Herred var 3 Skipæn, i Vinding Herred 5; benyttes her det ovenanførte Gjennemsnitstal for et Skipæns Indbyggere, faar det første Herred 5334, det andet 8890 Indb. Men vi véd ogsaa Herredernes Havnetal: Gudme Herred talte 64, Vinding Herred 66½ Havne. Indsættes her det hallandske Gjennemsnitstal (Hallands 531 Havne har c. 32,000 Indb., én Havn c. 60 Indb.), faar man i Stedet Tallene 3840 og 3990, der er ret sikre, men helt afvigende fra de ved Skipænene fandne Tal.

¹⁾ *nam earum custodiam sexaginta Danorum millibus esse mandatum.* Saxo, ed. Müller S. 882.

²⁾ Hvorfor egentlig ikke hele Danmarks Mandskab, — thi alle var jo pligtige til at møde til Rigets (ikke blot til deres egen Landsdels) Forsvar, — eller i det mindste hele Jyllands, — i 1171 sondrede man dog næppe skarpt imellem Sønderjylland og Nørrejylland, hvad der jo endnu ikke gjøres i Valdemars Jordebog. 1231. At Tallet kan fortolkes saaledes, tør vel ikke nægtes, og da det i Leding borteværende Mandskab jo kun udgjorde en ringe Del af Landeværnet (efter Velschow kun omtrent $\frac{1}{10}$ deraf), kunde man ud fra de 60,000 Danske eller Jyder komme til et Folketal af henved 250,000 for Danmark eller Jylland, ganske efter Behag.

saa vil man vel ikke kræve en alvorlig Drøftelse heraf. Skulde man bygge Statistik paa de smukke runde Tal, der forekommer saa ofte hos middelalderlige Forfattere, kom man til mærkelige Resultater!¹⁾

Den af Velschow foretagne Kontraprove paa hans hele Regnings Rigtighed kan da altsaa ikke ændre den Mening om Beregningen, som vi før kom til. Vi saa, at der indgik 4 Faktorer i Hovedtallet for den ledingspligtige Bondestand, Skipæntallet 850, Havnetallet pr. Skipæn 30, Ejendomsstallet pr. Havn 4,8; Indbyggertallet pr. Ejendom 6,245. Af disse Faktorer var kun det første Tal nogenlunde sikkert; alle de andre usikre eller urigtige. Tallet for Indbyggere pr. Ejendom var dristig overført fra Forholdene i det nitende Aarhundrede; Ejendomsstallet var hentet fra 1370, var galt for dette Aar, dertil ukritisk overført fra $\frac{1}{100}$ af Sjælland til hele Riget og tilbageført fra 1370 til 1230, foruden at det til Forudsætning havde, at Forholdet mellem Mark Guld og Skyld kunde opklares, hvad der ikke er sikkert, og at Jydske Løvs Fordeling af Ledingsbyrden gjaldt over hele Riget, hvad der er mer end usikkert. Endelig beroede Havnetallet pr. Skipæn paa en saa lidet

¹⁾ Man efterlæse, hvad Prof. Scharling bemærker til Kritik af Frederik den andens bekjendte Ytring om, at der i Danmark var mer end 100,000 Bønder (Danm. Statistik I, 400 Anm.), og endda er dette vel et •runt• Tal, men ikke et rhetorisk Udtryk. En preussisk Hær, der 1404 overførtes til Gotland, talte 1500 Mand, efter hvad der fremgaar af de bevarede Regnskaber; samtidige angiver dens Størrelse til 10,000 og 15,000 Mand (Danm. Hist. 1375–1448, I, 375,479). Med den Art Exempler i frisk Minde forstaar man let, at en kritisk Historiker som Usinger i hans •Deutsch-dänische Geschichte 1189–1227• næppe et eneste Sted har optaget Krønikernes Flaadetal eller Hærstørrelser.

begrundet Slutning, at man mindst ligesaa godt eller bedre kunde holde paa Tallene 26 eller 16, medens det for Resten var muligt, at ethvert Tal mellem 8 og 48 var det rette. Til det ved Multiplikation af disse fire Faktorer fundne Hovedtal for den ledingspligtige Bondestand lagde Velschow saa omtrent ligesaa meget (nøjagtigere 93.5 Procent) for Kværsædemænd, Adelens og Gejstlighedens Bønder og Husmændene. Dette Tillæg var for det første ligesaa usikkert som hint Hovedtal, da det nemlig var beregnet i Forhold dertil, dernæst meget usikrere, fordi Forholdet var fastsat efter de usikrest mulige Betragtninger.

Det turde da være hævet over enhver Tvivl, at Velschows Beregning fra Ende til anden er løs og usikker. Den er saa løs, at man ingeni lunde kan slaa sig til Ro med hans egen Indrømmelse, at Udslaget vel «kunde være endog et Par hundrede Tusender for højt eller lavt»; der maa drages ganske anderledes rummelige Grænser for Muligheden til Fejl. Alene Havnetallet sat til 26 eller 16 vil føre til, at Hovedsummen mindskes med henholdsvis 13 eller 47 Procent, eller med andre Ord, at Danmarks Folkemængde sættes til omtrent $1\frac{1}{4}$ Million eller til 800,000 i Stedet for Velschows halvanden Million. En saadan Ændring alene ved den ikke blot mulige, men ret sandsynlige Korrektur af den ene Faktor, og saa dertil to andre usikre eller urigtige Faktorer i Hovedberegningen, og endelig et Tillæg, der efter et blot Skjøn er ansat til henved 100 Procent, men maaske kun skulde være 50 Procent eller noget derimellem! Nej, Velschow slipper ikke med at indrømme en Mulighed til Fejl af 12—15 Procent; — lad os sige, at man efter hans Beregningsmaade kan komme til et Folketal, der er 50 Procent højere, eller til en Folkemængde, der kun udgjør en Fjerdedel eller en Femtedel af,

hvad han naar til¹⁾; endda er disse Grænser vel snarest for snævre. Med andre Ord, man kunde ikke give Tilhængerne af den Velschowske Beregningsmaade helt Uret, om de vilde hævde, at man ad den Vej kan slaa fast:

At Danmark i Valdemarernes Tid ikke havde over 2 $\frac{1}{4}$ Million Indbyggere og ikke under 300,000 Mennesker.

Ondskabsfulde Sjæle vilde maaske sige, at for at naa det Resultat behøvede man næppe at anstille saa vidtloftige Beregninger.

2. Velschows almindelige Forudsætninger.

Hvis jeg ved den foregaaende Undersøgelse har naaet det Maal, jeg har sigtet til, saa vil Resultatet være det, at ingen kritisk Historiker mere vil tro paa eller anføre Velschows Beregning af Folkemængden i det middelalderlige Danmark. Det er et rent negativt Resultat; dog turde det være af stor Betydning. Den danske Historie er derved blevet befriet fra én af sine største Besynderligheder, den, at Danmark, sikkert ene i Evropa, havde den samme Folketæthed paa Landet i Middelalderen som endnu et godt Stykke inde i vort Aarhundrede. Hvor underligt lyder dette ikke i sig selv. Vi hører efter en ret sikker Beregning, at Sverige i 1571 kun havde omtrent $\frac{1}{2}$ Million Indbyggere²⁾ eller en Tæthed af henved 200 Mennesker

¹⁾ En Femtedel af Velschows Udslag naas ved følgende Ændringer: 850 Skipæn, à 12 Havne (Tallet 8 forekommer), à 4 Ejendomme (4,2 er korrektere end Velschows 4,8), à 5 Beboere (Sveriges officielle Statistik viser endda kun 4,11), giver Tallet 204,000 for den ledingspligtige Bondestand. Tillæg (absolut vilkaarligt) af henved 50 Procent for Kværsædemænd osv.: Facit c. 300,000. Q. e. d.

²⁾ Forssell, Sverige 1571 S. 348 (mellem 427,400 og 531,400 Mennesker).

paa svensk Kvadratmil; 1772 boede der 3 Gange saa mange Mennesker paa Kvadratmilen, nu 6 Gange saa mange¹⁾. Vi hører fra Norge, at Folkemængden, der nu udgjør omtrent 2 Millioner, i 1664—66 kun var henved $\frac{1}{2}$ Million, og det synes sikkert, at Folketallet i Aarhundredet forud var meget mindre, maaske knap $\frac{1}{4}$ Million²⁾. Disse smaa Tal for vore Nabolande i det sextende Aarhundrede synes at kunne spores tilbage til Middelalderen, om end Beregningerne her er højst usikre. Medens de to andre skandinaviske Stater altsaa har mangedoblet deres Folkemængde i Løbet af det sidste halve Aartusende, skal Danmarks Landbefolkning i 1880 kun være en halv Gang større end den var allerede 1230, og Forskjellen skal endda udelukkende stamme fra den stærke Tilvæxt i de sidste 40 eller 50 Aar. Jeg gjentager, hvor underligt klinger dette ikke, hvor stærkt maa det Bevis ikke være, der skal føre os til at acceptere en saadan Tilsyneladelse.

Vi har set, at Velschows Bevis ikke er stærkt, eller rettere, at det er saa slet, at det overhovedet ikke fortjener at kaldes et Bevis. Derved skal jeg ikke dvæle videre; snarere har det Interesse at søge forklaret, hvorfor Velschow kunde fremsætte sit Resultat vel med en vis Forundring, men dog uden mere end en Brokdel af den Forbavselse, hvormed vi hører det.

Vi finder Forklaringen i de Betragtninger over, hvorledes Folkemængden i Danmark kan formodes at være steget eller faldet, som Velschow udvikler, støttet paa almindelige historiske Indtryk, og som han forudskikker den egentlige statistiske «Beregning». Han mener da i Tiden

¹⁾ Forssell, Anteckningar S. 50.

²⁾ Sars i (Norsk) Hist. Tidsskrift 2 Række III, 350—51.

fra Danmarks Bebyggelse og lige til Valdemar Sejrs Død at kunne se gode Grunde til at formode en stærk Folkeforøgelse; efter 1250 finder han ligesaa kraftige Aarsager til en stor Nedgang i Folketallet. Han nævner Rigets almindelige Tilbagegang, de store Epidemier, især den sorte Død (1348—50), endelig fra en senere Tid Bondestandens tiltagende Usselhed, og han tænker vel ogsaa paa de store Krige, der især i det syttende Aarhundrede hærgede Danmark. Han mener da, at Folketallet er naaet sit laveste Punkt sidst i det syttende eller først i det attende Aarhundrede. Derefter begynder en Stigen, der først er langsom, siden stedse stærkere.

Der er adskilligt i disse Betragtninger, hvorimod man allerede paa Velschows Tid kunde gjøre berettigede Indvendinger, lige saa meget eller mere dog, som først vi med Mellemtidens videnskabelige Arbejde til Baggrund kan indse Urigtigheden af. De Grunde, som har bragt Velschow til at tro paa en stærk Folkeforøgelse i Tiden før Valdemar Sejr, skal jeg ikke indlade mig paa; han selv specificerer dem ikke, og hvad en senere Gransker, Joh. Steenstrup, har udviklet i samme Retning, skal jeg her lade staa ved sit Værd, om end med en lille Protest mod at bygge paa Krønikernes Tal, naar det gjælder om at bestemme en Hærs Størrelse eller Antallet af faldne i et Slag¹⁾. Naar Velschow derimod finder saa mange Aarsager til en stærk og varig Nedgang i de efter Valdemar følgende Aarhundreder, var det vel værd at minde om, at meget, ja det meste af, hvad han dèr hentyder til,

¹⁾ Man efterlæs nogle gode Bemærkninger herom af Jahn (Staatsbürg. Magazin VIII, 93 ff.) eller jævnføre blot, hvor afvigende Tal selv gode samtidige Kilder kan frembyde om den samme Flaades Størrelse (ovfr. S. 530). Sammenlign ogsaa S. 536, Anm.

ikke er Fænomener, der er ejendommelige for Danmark, tværtimod, Epidemier rasede i tidligere Tider i alle Europas Lande; de allerfleste Stater undergik ligesom Danmark en stærk Opløsningsproces i Middelalderens sidste Tid, Landbostandens Tilbagegang er fælles for hele Europa, — og dog er ingen af Hensyn dertil faldet paa, at Frankrig, England eller Tyskland i Middelalderen kunde have et Folketal, der svarer til det, vi træffer inde i vort Aarhundrede, og alle Tegn peger da ogsaa paa en vidt forskjellig Folketæthed.

Imidlertid har Velschow jo utvivlsomt Ret i, at de af ham fremførte Grunde kan gjøre det rimeligt, at Folkeforøgelsen i hine Aarhundreder kun har været meget ringe, eller maaske endog, at Folkemængden er taget af. Mest Vægt vilde jeg for mit Vedkommende lægge paa den økonomiske Tilbagegang i Landbostandens Stilling; lad være, at denne Tilbagegang næppe har været saa udpræget, som man ofte er tilbøjelig til at tro, her foreligger dog i alt Fald en stærk, længevarende Grund til en Mindskelse af den naturlige Folkeforøgelse. Megen Betydning vil jeg ogsaa tillægge tidligere Tiders slette hygiejniske Forhold; de har uden Tvivl forårsaget, at Forholdet mellem fødte og døde har været særlig ugunstigt. Endelig har ogsaa Krigene i Kristian den fjerdes og Frederik den tredjes Tid — som Velschow jo forøvrigt ikke nævner — haft de sorgeligste Følger for Danmarks økonomiske Tilstand og derved virket forringende paa Folketallet.

Mindre Vægt kan jeg derimod tillægge det store Mandefald i Krigene eller det store Antal af Dødsfald ved Epidemier, selv den betydeligste, som Historien kjender, den sorte Død, ikke undtaget; thi det er jo faktisk saaledes, at den Art Tab hurtigt erstattes ved et paafølgende

usædvanlig stort Antal Fødsler. Krigen eller Pesten slaar Folk ihjel, men naar den ikke tillige ødelægger deres Existensbetingelser, saa bliver dens Følger ikke varige¹⁾. I Firenze rasede den sorte Død forfærdelig og siges at have bortrevet 60,000 Mennesker; hvor lidt mærkes det dog ikke i det rige Liv, der udfolder sig i den følgende Menneskealder! I Kjøbenhavn bortrev Pesten 1710—11 en Tredjedel af Befolkningen, men inden 15 Aars Forløb var det tabte gjenvundet, ja Byens Befolkning var endog talrigere end før Pesten²⁾.

Og hvis man vil indvende, at dette kun kan gjælde Byer, der erstatter deres Tab ved Indvandring, saa tænke man paa, hvor hurtig Frankrig har erstattet de uhyre Mennesketab, som Landet led i den toogtyveaarige Krigsperiode fra 1793 til 1815 eller siden i Krigsaaret 1870—71. Revolutionens og Napoleons Krige siges at have kostet 3 Millioner Franskmænd Livet, medens Vendéeopstanden tog 1 Million; faa Aar efter 1815 var Folketallet dog atter lige saa stort som før 1793³⁾. Krigsaaret 1870—71, hvor selve Krigstabene øgedes ved store Koppeepidemiers Rasen, synes at have røvet Frankrig omtrent 1 Million Mennesker; efter Krigen gik dog Dødsfaldenes Tal ned, Fødslernes steg stærkt og Befolkningens aarlige Tilvæxt blev fra 1872—76 0,49 Procent mod kun 0,36 Procent i Aarene 1861—66, saaledes at Frankrig allerede i 1877 havde samme Folketal som umiddelbart før Krigen⁴⁾.

¹⁾ Jfr. Rubins Bemærkninger herom: Historisk Tidsskrift 5 Række III, 535.

²⁾ Rubin, *anf. St.* S. 533—34.

³⁾ Liebig, *Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur u. Physiologie* (7 Aufl.), I, Einleit. S. 97.

⁴⁾ *Résultats statistiques du dénombrement de 1881*, Indl. S. xxij. Frankrigs Befolkning udgjorde i Juli 1866 36,485,489 Mennesker;

Imidlertid falder det jo i alt Fald den populære Bevidsthed yderst vanskeligt at tænke sig, at en Pest som den sorte Død, der maaske har bortrevet en Tredjedel af Landets Befolkning, ikke havde skullet kunne mærkes endnu Aarhundreder efter, og jeg skal dvæle et Øjeblik herved. Som et Tegn paa, at Pesten vel for visse Egne har haft varige Følger, kan det da anføres, at i Ribe Stift blev af Stiftets omtrent 300 Kirker 12 opgivne efter den sorte Død og deraf toges siden kun to i Brug¹⁾. Nu er det saa interessant, at vi netop for de danske Kirkers Vedkommende har et statistisk Materiale, der tillader os med temmelig Sikkerhed at sige, hvor mange Kirker der fandtes i Valdemarernes Tid og hvor mange der var i Middelalderens sidste Tid. Knytlinga Saga meddeler i det samme Kapitel, der indeholder Oplysningerne om Skipæninndelingen, ogsaa en Liste over Kirketallet i hvert af de danske Stifter, og for Unionstiden har Styffe beregnet Kirkernes Antal efter forskellige samtidige Opgivelser²⁾. En Sammenstilling af disse Tal er ret lærerig.

Kirkernes Antal	1200.	c. 1500.	Forskjel.
Skaane Stift	353	c. 540	+ 187
Sjællands Stift . .	411	c. 408	÷ 3
Fyns Stift	300	ov. 320	+ 20
Aarhus Stift . . .	210	350	+ 140
Viborg —	250	235	÷ 15
Børglum —	160	190	+ 30
Ribe —	324	c. 295	÷ 29
Slesvig —	350	226	÷ 124
	2358.	2564.	+ 206.

med en aarlig Stigning af 0,36 Procent kan Folketallet i 1870 anslaaes til c. 37 Millioner, medens Folketællingen i Juli 1872 kun gav 36,102,921 (31 Decbr. 1876: 36,905,788).

¹⁾ Smlgn. Kinch, Ribe Bys Hist. indtil Reformationen S. 103—04, jfr. Saml. t. jydske Hist. III, 399.

²⁾ Knytlinga Saga, K. 32. Styffe, Skandin. u. unionstiden (2 uppl.)

Resultatet er da først og fremmest, at Kirkernes Antal i det hele ikke er aftaget, men tværtimod steget i Middelalderens sidste tre Hundreder. For enkelte Stifters Vedkommende er Kirketallet dog aftaget, stærkest i Slesvig Stift, der har mistet over en Tredjedel af sine Kirker; hvis dette ikke beror paa en Unøjagtighed i Knytlinga (som Dahlmann mener¹⁾), maa man som Aarsag til denne Nedgang vel særlig tænke paa de store Vandfloder fra Vesterhavet. Ribe Stift skal have mistet henved 30 Kirker; de 10, véd vi, opgaves efter den sorte Død, Resten kan maaske forklares som Tab ved Oversvømmelser; endelig har Viborg Stift mistet 15 Kirker. Sjællands Kirketal er saa godt som uforandret; i de fire andre Stifter er Kirkernes Tal steget fra 1023 til 1400, og Tilvæksten er meget stor baade for Skaane og Aarhus Stift.

Hvis man her vil bygge paa Knytlinga Sagas Avtoritet — jeg er noget betænkelig derved —, er disse Tal ret betegnende. De viser, at Befolkningen synes aftaget i visse Egne af Landet, især i Sønderjylland og det vestlige Nørrejylland; som Aarsag dertil peger de dog mindre paa den sorte Død end paa Vesterhavets Landran, altsaa paa en umiddelbar økonomisk Odelæggelse. De viser dernæst, at i andre Egne af Landet er der bygget mange nye Kirker, og hvorvel dette kan forklares paa forskellige Maader, tyder det dog nærmest paa en Stigen af Befolkningen²⁾. Taget som Helhed er Kirketallet voxet temmelig

S. 8-9. — Hammerich, Danm. i Valdemarernes Tid, har i sin Text (I, 12) Knytlingas Tal, lidt afrundede; i den tilsvarende Note (II, 176) paastaar han at have hentet sine Opgivelser fra Adam af Bremen (hvis Tal er langt mindre), medens han slutter sig til Dahlmanns Kritik af Knytlingas Tal!

¹⁾ Geschichte v. Dänemark I, 100.

²⁾ Arkitekt Löffler, denne grundige Kjenner af vore gamle Kirke-

stærkt, og skjønt jeg ingenlunde vil paastaa, at dette er et afgjørende Bevis for, at ogsaa Folkemængden er voxet, saa taler det dog i alt Fald meget stærkt imod, at særlig den sorte Død skal have foraarsaget en saa forfærdelig og varig Nedgang i Folketallet, som Velschow og mange med ham har troet paa.

Holder man sig da, for at forklare en gennem Aarhundreder fortsat (om end ikke uafbrudt) Nedgang i Danmarks Folketal, nærmest til den økonomiske Tilbagegang, der fremkaldtes ved Landbostandens stedse slettere Stilling og ved de store Krige, og tillige til de uheldige hygiejniske Forhold, ja saa har man for kort Tid siden faaet Oplysninger i Hænde, der i høj Grad maa svække Troen paa, at disse Aarsager kan have ført til et saadant Resultat. De Oplysninger, jeg her tænker paa, er hvad fhv. Kontorchef Johan Grundtvig har meddeelt om Skattemandtallene fra 1645 og 1660, og de Beregninger over Danmarks daværende Folketal, som han har anstillet paa dette Grundlag. Nu er det vel saa, at disse Beregninger er blevet stærkt kritiserede af Statistikerne og sikkert ikke med Urette; selve Grundlaget er skrøbeligt — om end naturligvis uendelig sikrere end f. Ex. Velschows —, og heller ikke har Forfatteren søgt at korrigere det ved kritiske Prover, som det vel næppe var umuligt at skaffe Materiale til. Jeg er derfor ganske enig med Professor Scharling om, at man ikke ved Grundtvigs Beregninger kan naa til at præcisere den Nedgang i Folketallet, der synes at have fundet Sted fra 1645 til 1660. Paa den anden Side maa det dog bestemt hævdes, at vi i Skattemand-

bygninger, har mundtlig meddelt mig, at efter hans Iagttagelser er en hel Række danske Kirker i Middelalderens sidste Tid blevet stærkt udvidede, især ved Forlængelse af Skibet.

tallene har et Materiale, der tillader os at beregne Folketallet paa hin Tid, om end med et vist, ikke ringe Spatium mellem et Maximum og Minimum. Naar Grundtvig f. Ex. beregner Folketallet i Danmark 1645 til c. 558,000, siden korrigeret til 568,000 efter en fornyet Undersøgelse af Københavns Folkemængde, kan dette Tal ikke i sig selv gjøre Krav paa Tiltro, medens det nok kan fastslaas, at Folkemængden dog ikke kan have afvejet mer end højst 20 Procent derfra, altsaa været imellem c. 450,000 og 680,000 Mennesker¹⁾.

Dette Resultat er maaske i sig selv ikke videre heldigt, naar der skal være Tale om en statistisk Beregning, for os er det imidlertid af yderste Vigtighed til Bedømmelse af Velschows Grundtanker. Naar Danmarks Folketal nemlig i 1645 ikke oversteg 680,000 Mennesker, da var Landbefolkningen ikke over 600,000²⁾, medens den i 1769 udgjorde 670,000³⁾; med andre Ord, selv naar man for 1645 regner det yderste Maximum, maa det staa fast, at Folketallet er steget i Tiden fra 1645 til 1769, og dette er meget oplysende. Thi lad Velschow have Ret i, at der efter Midten af det attende Aarhundrede gjorde sig Aar-

¹⁾ Scharling, Danmarks Statistik I, 395: "man maa utvivlsomt erkjende, at Hovedsummerne frembyde Mulighed for en Afvigelse af 10—20 Procent fra det rette". Naar Rubin, anf. St. S. 493. mener, at Københavns Folketal mindst er angivet 33 Procent for lavt, vil man dog næppe være berettiget til at overføre dette paa hele Landet; desuden kan Rubin kun beregne Folketallet for Trediveerne og Halvtredserne, medens Folketallet i 1645, Krigsaaret, kan have været særlig ringe.

²⁾ Kbhvn. efter Rubin c. 27,000 Mennesker; Kjøbstæderne 1672: 63,000 (Danmarks Statistik I, 565).

³⁾ Folketallet 1769 korrigeret til 828,000: derfra fragaar København med c. 92,500 og Kjøbstæderne med c. 66,000 Mennesker (Danm. Statistik I, 416, 564—65).

sager til Folkeforøgelse gjældende, som ikke fandtes i ældre Tider, — for Tidsrummet 1645—1769 passer dette ikke. Dette Tidsrum ligner i alt væsentligt de foregaaende. Danmark førte i disse Aar tre store Krige, hvoraf den første, Karl Gustavs, vel var mere ødelæggende for Landets økonomiske Forhold end nogen anden; store Epidemier rasede hyppig og stærkt; endelig gik netop i denne Tid Bondestanden stærkere tilbage end nogensinde før i ét Aarhundrede. Her er altsaa lignende Aarsager som i de tidligere Perioder, men de fører her ikke til det af Velschow formodede Resultat, ikke til en stærk Aftagen af Befolkningen, men tværtimod til en, om end kun ringe Stigning af Folketallet. Det kunde Velschow nu ikke vide; vi véd det, og under Henblik hertil bliver den fortsatte Tilbagegang i Aarhundrederne efter 1230 ganske usandsynlig.

3. Hallands Folketal ved Aar 1230.

Det turde af det foregaaende fremgaa med Sikkerhed, at Velschows Beregning af Folkemængden i Danmark i det 13de Aarhundrede ganske maa opgives. Der staar nu tilbage at prøve, om man ikke ad anden Vej kan danne sig en Forestilling om Danmarks Folketal i Middelalderen.

I Sverige og Norge har man søgt at benytte de indsamlede Pederspenge til et Skjøn herover, idet hver eneste Kristen var pligtig til hvert Aar at betale sin Penning til Paven; herom foreligger endnu ikke tilstrækkelige Oplysninger for Danmark, og Vejen er forøvrigt ogsaa meget usikker. Derimod haves der, som allerede omtalt, i «Valdemars Jordebog» en Angivelse af Tallet paa Hallands

Bønder, hvilket vistnok her vil sige Landskabets hele vaabendygtige Befolkning, alle Mænd mellem 15 og 60 Aar; ved at tillægge tilsvarende Antal for Kvinderne og de manglende Aldersklasser af Mænd har Velschow udregnet et Indbyggertal for Halland af c. 32,000. Da man fra dette Tal dog har en Mulighed til at drage Slutninger om hele Danmarks Folketal, bør vi prøve denne Beregning saa nøje som mulig; det har jo i alt Fald Interesse blot at faa opklaret Hallands Folketal i Valdemarernes Tid.

Naar Velschow regner Folketallet i Halland til c. 32,000, er der i dette Tal Mulighed til Fejl, baade ved den anstillede Beregning og ved Udgangspunktet derfor, Hallandslistens Summatal for Bønderne. Til kritisk at prøve det sidste Tal har vi næsten ingen Midler. Vi kan sammenstille de Tal, der angives ved de enkelte hallandske Herreder, med disses Indbyggertal, saaledes som det kjendes fra vor Tids Folketællinger. Det har jeg gjort, og Resultatet var ved første Ojekast i højeste Grad uheldigt for Tallenes Korrekthed; det viste sig nemlig, at medens enkelte af Herrederne fra 1230 til 1805 kun havde forøget deres Folketal med lidt over Halvdelen (55 og 66 Procent), var der andre, der var stegne med over $1\frac{1}{2}$ Gang deres formodede Folketal ved Aar 1230 (156 og 166 Procent), ja i Halmstad Herred var Befolkningen blevet mer end tredoblet, forøget med 220 Procent. Dette saa mig strax underligt ud, men jeg blev meget beroliget ved til Sammenligning at tage Stigningen i nogle af Danmarks Amter fra 1800 til 1880, de første jeg tilfældigvis fik fat i. Her viste det sig f. Ex. ved Laalands og Falsters Herreder, at Stigningen kunde variere fra 49 til 86 Procent, og i Ringkjøbing Amt naaede Forskjellen endog fra 59 til 155

Procent¹⁾. Under saadanne Forhold blev de store Afvigelser i Stigningsprocenten mellem de hallandske Herreder da ikke saa paafaldende, og yderligere fik jeg endda dette bekræftet ved at undersøge Forholdet mellem de hallandske Herreders Indbyggertal paa et Tidspunkt, der ligger mellem 1230 og 1805. Gjennem Skattemandtallene, hvoraf der er bevaret saa mange fra Kristian den fjerdes Tid, kan man nemlig faa en god Maalestok for disse Herreders Indbyggertal, ikke for deres absolute Folkemængde, men vel for deres indbyrdes Forhold. Det viste sig da, at Tallene for 1642 i det hele ret godt passede ind som Mellemled mellem Tallene for 1230 og 1805, saaledes som man vil kunne se af den efterfølgende Tabel²⁾.

¹⁾ Laaland-Falster^{a)}.

	1801.	1880.	Tilvæxt.
Laalands Nørre Herred . .	7854	11708	49 pCt.
— Sønder — . .	6582	10840	65 —
Musse Herred	11452	17584	54 —
Falster Sønder Herred . .	6850	11875	73 —
— Nørre — . . .	6613	12268	86 —
	39351	64275	63 pCt.

Ringkjøbing Amt^{b)}.

Skodborg Herred	4636	9275	100 pCt.
Vandfuld —	3354	5328	59 —
Ginding —	3189	7654	140 —
Hammerum — ^{c)}	6534	16655	155 —
Ulvborg —	3742	6952	86 —
Hind —	5477	9900	81 —
Bølling —	3597	8527	137 —
Nørre-Horne —	3240	6011	86 —
	33769	70302	108 pCt.

²⁾ Bondetallet c. 1230 efter Hallandslisten i Valdemars Jordebog: da Tallet fattes ved Aarstad Herred og kun er indsat efter Her-

- a) Fuglse Herred er ikke medtaget paa Grund af den deri liggende Ladeplads Bandholm.
 b) Hjern Herred er ikke medtaget paa Grund af Struer Ladeplads.
 c) Herning Bys særlig stærke Tilvæxt er fradraget.

	Bønder.	Mandtal.	Formodet Folketal.		Folketal.	Stigningsprocent.		
	c. 1230.	1642.	c. 1230.	1642.	1805.	1230 til 1642.	1642 til 1805.	1230 til 1805.
Fjæraas Herred .	1711	1627	5989	8135	15944	36	96	166
Viske — . .	513	561	1795	2805	4590	56	64	156
Himble — . .	1500	1048	5250	5240	8707	0	66	66
Favraas — . .	1326	1032	4641	5160	9675	11	88	108
Halmstad — . .	726	678	2541	3390	8142	33	140	220
Tøndersjø — . .	1020	521	3570	2605	5535	÷27	112	55
Høks — . .	1120	830	3920	4150	9736	6	135	148
I alt . .	7916	6297	27706	31485	62329	14	98	125
Aarstad Herred	[1300]	650	4550	3250	6653	÷29	105	46

Man ser her, at de Herreder, hvis Bondetal i 1230 synes særlig lavt i Forhold til deres faktiske Folketal i dette Aarhundrede, nemlig Tøndersjø og Himble, ogsaa viser den mindste Stigningsprocent i Tiden 1642—1805, og at de Herreder, hvis formodede Folketal for 1230 synes særlig stort, omvendt viser den forholdsvis største Stigning i det nævnte Tidsrum. Betegnende er det, at naar man ordner Herrederne efter deres Folkemængde, er denne

redets Havnetal, har jeg holdt dette Herred ude fra de andre. Skattemandtallene 1642 findes ved Lensregnskaberne for Laholm, Halmstad og Varberg i Geheimearkivet. Det formodede Folketal 1230 er ansat efter Velschows Beregning; for Nemheds Skyld har jeg dog ved Udregningen af de enkelte Herreders Indbyggertal benyttet Forholdet 3,5 Personer for hver Bonde, hvilket kun medfører en højst ubetydelig Forskjel (27,706 for de 7 Herreder i Stedet for Velschows 27,508). Det formodede Folketal 1645 er fremkommet ved at regne 5 Personer for hver skatteydende Bonde; det er temmelig vilkaarligt, men det gjælder jo her kun at finde Forholdet mellem Herrederne, ikke disses absolute Indbyggertal. Meget urigtige er de angivne Tal dog næppe.

Orden stærkt afvigende fra 1230 til 1805, men kun lidt afvigende mellem 1230 og 1642. Folgeordenen bliver nemlig denne:

	1230.	1642.	1805.
1.	Fjæraas	Fjæraas	Fjæraas
2.	Himble	Himble	Høks
3.	Favraas	Favraas	Favraas
4.	Høks	Høks	Himble
5.	Tøndersjø	Halmstad	Halmstad
6.	Halmstad	Viske	Tøndersjø
7.	Viske	Tøndersjø	Viske.

Mod Korrektheden af de hallandske Herreders Bondetal kan der da næppe gjøres indre Grunde gjældende, og ydre Grunde taler i høj Grad til deres Fordel. Den saakaldte «Hallandsliste» er utvivlsomt det allerbedste Stykke i det, der kaldes Valdemars Jordebog, den eneste Del deraf, der ret svarer til den ældre Opfattelse af «Jordebogen» som et fuldstændigt kongeligt Kataster¹⁾. Bondetallene maa betragtes som officiel Statistik fra det trettende Aarhundrede, saa god som det da var muligt at skaffe den. Alligevel er det naturligvis ret rimeligt, at de kongelige Embedsmænd, der har indsamlet Materialet til Hallandslisten, ikke har faaet alle Bønderne med; Tallene er Minimumstal, uden at det er os muligt at bestemme, hvor meget der bør tilføjes for at naa det virkelige Tal.

Dette hvad angaar Udgangspunktet for Beregningen. Om denne selv skal jeg bemærke, at Velschow har udført Beregningen af de manglende Aldersklasser samt Kvinderne efter det statistiske Forhold, der i 1825 virkelig forefandtes

¹⁾ Smlgn. Hist. Tidsskrift 4 Række V, 83.

i Halland; der var da her 1085 Kvinder for hver 1000 Mænd, og Aldersklassen 15—60 Aar udgjorde 60 Procent af hele Befolkningen. Disse Forhold giver for de 7 Herreder, for hvilke Bondetallet er opgivet, 27,508 Mennesker. Til Belysning af denne Beregnings Sikkerhed kan det anføres, at i det nuværende Danmark har Forholdet mellem Kjønnene kun varieret lidt i dette Aarhundrede; selve Forholdet er derimod meget forskjelligt fra det i Halland, idet der f. Ex. i 1880 i den danske Landbefolkning kun var 1023 Kvinder for hver 1000 Mænd i Alderen 15—60 Aar¹⁾. Derimod har Forholdet mellem Aldersklasserne ændret sig ikke lidt i Løbet af dette Aarhundrede; i 1801 udgjorde paa Landet Aldersklasserne 15—60 Aar omtrent 60 Procent af Folketallet²⁾, i 1880 derimod kun 55 Procent. Ved at indsætte disse Forholdstal i Beregningen af de syv hallandske Herreders Folkemængde, faar man:

«Bønder» (3: Mænd mellem 15—60 Aar) . . .	7,916
+ Kvinder i samme Alder (1023 : 1000)	8,098
	16,014.

Lægges dertil de manglende Aldersklasser efter Forholdet 1801, naar man til c. 26,700, efter Forholdet 1880 derimod til c. 29,100. — Skulde man efter disse Exempler bedømme Velschows Beregning og lægger man særlig Mærke til, i hvilken Retning Forholdet mellem Aldersklasserne har bevæget sig, saa synes det rimeligt, at Velschow har anslaaet Tillæget for Kvinderne vel højt, og

¹⁾ Det angivne Forhold er beregnet efter Tabellen i Statistisk Tabelværk, Folketællingen 1880, S. lix.

²⁾ Da Folketællingen 1801 har slaaet Aldersklassen 10—15 Aar sammen med Alderen 15—20 Aar, kan Forholdet ikke angives med fuld Sikkerhed.

at Aldersklassen 15—60 Aar snarest har udgjort over 60 Procent af Befolkningen, saaledes at ogsaa det for de øvrige Aldersklasser beregnede Tillæg er for højt ansat.

Naar Hallands Folketal beregnes efter Bondetallet paa den af Velschow angivne Maade, kan der da om de herved mulige Fejl i Korthed siges dette: Bondetallet er en paa-lidelig Opgivelse, men dog et Minimumstal, altsaa for lavt; de beregnede Tillæg synes derimod snarest at være for store. Med andre Ord, de to Muligheder til Fejlregning peger i modsat Retning, de modvirker hinanden og kan til en vis Grad antages at hæve hinanden. Det endelige Resultat er da næppe meget afvigende fra det rette Tal, om end ingen tør nægte, at det godt kan være mindst en halv Snes Procent for højt eller lavt.

4. Slutning fra Hallands Folketal til hele Rigets.

Det synes altsaa, at vi kan naa til en temmelig sikker Forestilling om Hallands Folkemængde i Valdemarernes Tid. Spørgsmaalet bliver da nu, om man ikke tør slutte noget fra dette ene Landskab til hele Riget, om man ikke kan sige, at naar Hallands Folkemængde siden f. Ex. er fordoblet, da er sandsynligvis ogsaa hele Rigets Befolkning fordoblet. En saadan Slutning drog jeg i 1882, om end med flere Forbehold, men den er siden blevet stærkt angrebet af Prof. Scharling¹⁾. Selv havde jeg gjort opmærksom paa, hvor usikkert det var at drage en Slutning ud fra en enkelt Provins, da det var saa rimeligt, at Befolkningen i andre Landskaber var steget i en forskjellig Grad; Prof. Scharling betoner dette endnu stærkere og kommer til det Resultat, at en saadan Slutning overhovedet

¹⁾ Danmarks Statistik I, 393 Anm.

er utilladelig. Jeg er nær ved at være enig med ham, og det kunde i alt Fald ikke falde mig ind at kalde den Art Slutninger en Beregning; kun vilde jeg være tilbøjelig til at holde paa, at man ad den Vej kan naa et løseligt Skjøn over Befolkningens Talrighed, men selv dette vilde i det givne Tilfælde være af ret stor historisk Interesse.

Ved mit fornyede Studium af disse Forhold er jeg desuden blevet opmærksom paa, at man ud fra det hallandske Folketal kan komme til en temmelig sikker Angivelse af en Del af Fyns Befolkning. Vi har nemlig i «Valdemars Jordebog» opgivet, hvor mange Havne der fandtes i Gudme og i Vinding Herred¹⁾; i Halland véd vi, at der var 531 Havne²⁾ og c. 32,000 Mennesker, eller pr. Havn 60 Mennesker, og dette Gjennemsnitstal kan ret trygt overføres til Fyn, idet Udstykningen af Bolene og Antallet af Beboere pr. Ejendom næppe har været saa overmaade afvigende i Rigets forskellige Egne³⁾. Man faar da for Gudme Herred et Indbyggertal af 3840, for Vinding Herred 3990 Mennesker⁴⁾. Nu udgjør disse to Herreder vel kun en mindre Del af hele Øen, i Folketal mellem $\frac{1}{6}$ og $\frac{1}{7}$, men det er dog af stor Betydning at

¹⁾ Valdemars Jordebog, ved O. Nielsen S. 23. «*In Guthumhæreth vtæn scogh sunt xxx hafnæ . . . Ovæn scogh sunt xxiiij hafnæ . . . In Gysæl sunt x hafnæ. Vinnynghæreth. In Agnslef fyarthynng sunt xxiiij hafnæ et dimidia . . . In Colthorp fyarthynng sunt x hafnæ . . . In Ørbæc fyarthynng sunt viij hafnæ . . . In Sølyng fyarthynng sunt xxj hafnæ . . . Frøthorp valet ix mr. auri. Ibi sunt viij hafnæ.*» Efter de her gjengivne Opregninger er der ikke nogen Tvivl om, at vi jo her har alle Havnene i de to Herreder.

²⁾ Hovedsummen 534 i Hallandslisten beror paa en fejl Sammenlægning.

³⁾ Velschow beregner jo ogsaa Aarstad Herreds Indbyggertal efter Havnetallet.

⁴⁾ Jfr. ovfr. S. 535 Anm.

faa dem med; thi medens Halland kunde betragtes som et uheldigt Udgangspunkt for en Beregning, da dette Landskab i Natur er saa afvigende fra Hoveddelen af det gamle Danmark, saa maa Fyn og særlig de to nævnte Herreder i Øens frugtbare østlige Del vel netop kaldes en typisk dansk Egn. En Slutning draget dels fra Halland og dels fra denne Egn bliver da mer end dobbelt saa sikker som en Slutning, bygget alene paa Halland.

Undersøger vi da, hvorledes Folketallet har bevæget sig paa de to nævnte Omraader, faar vi følgende Udslag ved at sammenstille Tallene fra Valdemar Sejrs Tid med Folkemængden ved dette Aarhundredes Begyndelse¹⁾:

	c. 1230.	1801.	Stigning.
Fyns to Herreder . . .	7830	15,056	+ 92 pCt.
Hallands 7 -- . . .	27,508	c. 61,000	+ 122 --
Hele Halland	32,000	c. 67,000	+ 109 --

Det viser sig her, at Stigningsprocenten langt fra er saa overordentlig forskjellig for Halland og for de fynske Herreder, og de Formodninger, der før har været udtalte om, at Folketallet i Halland maatte være tiltaget i en ganske anden Grad end i det øvrige Danmark, synes saaledes at være uden Grund²⁾. Denne forholdsvis ensartede Stigen gjør det selvfølgelig endnu mere tilladeligt at bruge Tallene fra de to Landsdele til Udgangspunkt for et Skjøn

¹⁾ Folketallet i Halland var i Aaret 1800: 71,599, i 1805: 73,594; i det sidste Aar var Landbefolkningen 68,982.

²⁾ Velschow, der maatte indrømme, at Folketallet i Halland var omtrent tredoblet fra det trettende Aarhundrede til hans Tid, var naturligvis meget ivrig for at paavise, at dette laa i særlige Undtagelsesforhold. Han søgte og fandt adskillige Grunde derfor; — ved den Art Betragtninger finder man som oftest, hvad man søger.

over hele Rigets Tal; før vi søger at naa til dette, vil det dog være heldigt at faa klaret, hvor stort Rum for Fejl en saadan Slutning kan ventes at give.

Prof. Scharling har her vist Vejen til en kritisk Prøvelse af, hvor vidt det er berettiget at slutte fra en enkelt Provins til hele Riget. Han tager Forholdet mellem de danske Landskaber, saaledes som det var i 1880, overfører det til 1801 og prøver saa, hvad Resultat det vil give at slutte til Rigets Folketal ud fra de enkelte Provinser; Udslagets Rigtighed eller Urigtighed kan jo saas ved Sammenligning med det kjendte Folketal. Jeg har kun det at indvende mod hans Opstilling, at han tager hele Befolkningen med, medens det dog sikkert var mere hensigtssvarende kun at holde sig til Landbefolkningen, hvorom her ene er Tale. Gjør man det, viser det sig, at man med Bornholms Befolkning til Udgangspunkt naar til et Folketal for hele Danmark af 860,000, ud fra Jylland derimod til 683,000, medens Danmark i 1801 i Virkeligheden havde en Landbefolkning af c. 735,000. Med andre Ord, Slutningen ud fra de enkelte Provinser fører til en Fejl af 17 Procent over eller 7 Procent under det rette Tal¹⁾.

Nu vilde jeg gjerne hævde, at ved at overføre Forholdet mellem Landskaberne, som det var i 1801, til Midlalderen, og her regne ud fra de to kjendte Landskabstal, vilde man næppe være udsat for at begaa en større Fejl, end ved som ovenfor at gaa tilbage fra 1880 til 1801. Tanken synes dristig; skulde en Periode af 5—600 Aar ikke udsætte os for større Fejl end et Tidsrum paa 79 Aar?

¹⁾ Med Laaland-Falster til Udgangspunkt vilde der være kommet en Fejl af 14 Procent, med Sjælland af 11—12 og med Fyn af 5 Procent, alt over det virkelige Tal.

Imidlertid maa det erindres, at Folketallets Stigning ikke er synderlig forskjellig i de to i Aar saa afvigende Tidsrum; i begge Perioder er Befolkningen blevet fordoblet, og derpaa synes det dog væsentlig at komme an. Hvad der dernæst taler for at slutte, som jeg mener, man kan, det er den Iagttagelse, at den store Fejlregning ved at gaa tilbage fra 1880 til 1801 aldeles overvejende stammer fra den sidste Halvdel af Perioden, medens Fejlen var blevet meget ringere ved at tage Tidsrummet 1801—1840. I disse Aar tiltog nemlig Øernes og Jyllands Befolkning næsten jævnt, de første 0,83 Procent om Aaret, Jylland 0,87 Procent; siden 1840 har derimod Tilvæksten for Jylland været næsten dobbelt saa stor som paa Øerne, 1,01 Procent aarlig mod 0,60 Procent.

Mine Tanker om Omfanget af den Fejl, der kan formodes at komme frem, skal jeg yderligere støtte ved en Henvisning til Forholdene i Sverige. Takket være Forssells fortrinlige Undersøgelser har vi her en ret sikker Kundskab om Folkemængden i de fleste af Sveriges Len ved Aar 1571, og disse Tal kan sammenstilles med Tallene fra Folketællingen 1805. Her er altsaa en mer end tohundredaarig Periode, og i den er Sveriges Befolkning blevet over tredoblet. Sammenstillingen¹⁾ viser følgende Udslag for Landbefolkningens Vedkommende:

¹⁾ Forssell, Anteckningar (Bilagor S. 185) har en Tabel over de enkelte Lens Folketal 1571 og 1805; fra hans Hovedtal har jeg her fradraget Kjøbstædernes Indbyggertal. I min Tabel har jeg kun medtaget de Len, hvorom der foreligger tilnærmelsesvis sikre Opgivelser fra 1571. I øvrigt er de absolute Tal egentlig ikke sikre, da de beror paa, hvilket Antal af Personer, man vil regne for hver Husstand; disses Tal derimod er stærkt begrundet og dermed Folketallenes relative Rigtighed, hvorpaa det her ene kommer an.

	Folketal		Stignings- procent.
	1571.	1805.	
Kalmars Læn	34,950	128,845	269
Kopparbergs Læn	33,550	118,829	254
Vesterås —	23,600	77,007	226
Skaraborgs —	42,050	133,742	218
Linköpings —	47,750	147,359	209
Elfsborgs —	49,350	150,577	205
Jönköpings —	38,370	112,825	194
Kronobergs —	31,275	88,443	183
Gefleborgs —	27,900	76,005	172
Vesternorrlands Læn	23,700	56,371	138
	352,495	1,090,003	209

Det fremgaar af denne Oversigt, at Folketilvæksten i de allerfleste af de 10 Len ikke afviger meget stærkt fra Gjennemsnittet; kun Vesternorrland danner en ret betænkelig Undtagelse. Prøver man nu at udregne Sveriges Folketal i 1571 med Fordelingen mellem Lenene, som den var i 1805, til Baggrund, da vil ved de ni Len denne Beregningsmaade give Resultater, der ikke afviger særdeles meget fra det rette. Yderpunktet er Kalmar Len, der giver et Folketal af 295,700 eller 16 Procent for lidt, og Gefleborg Len, der fører til 400,100 eller 13½ Procent for meget. Gaar man derimod ud fra Vesternorrland, kommer man ganske vist til 458,000 eller 30 Procent for meget. Nu tror jeg imidlertid, at man har Ret til at se bort fra det ene særlig uheldige Exempel blandt de svenske Len, naar det gjælder om at bedømme Fejlen ved at slutte tilbage til Danmarks Folketal i Valdemarernes Tid. Man har Ret til det, fordi vi

her har to Udgangspunkter, og der ikke godt kan være Tale om, at begge skulde være Maxima eller Minima; vi maa have Lov til at holde os til de 9 Len, og ved disse er Ydergrænsen for Fejlen jo ikke synderlig videre end ved Tilbageslutningen for Danmark fra 1880 til 1801.

I Henhold til disse Betragtninger tror jeg ikke, at det kan anses for helt uberettiget at slutte fra de to Landskabers Folketal ved Aar 1230 til hele Rigets Indbyggertal, og jeg antager, at naar man indrømmer, at det derved fundne Tal kan være 20 Procent for lavt eller for højt, saa har man derved angivet Ydergrænsen for den Fejl, der kan være fremkommet ved ulige Tilvæxt i de forskjellige Landsdele. Det maa dog ikke glemmes, at der foruden denne Fejl ogsaa er Mulighed til Fejl allerede ved Beregningen af Hallands Folkemængde ud fra Bondetallet, og det kan derfor kun betegnes som et løseligt Skjøn, naar jeg foreslaar ved Beregningen af Folketallet at regne Ydergrænsen for Fejlene til 33,3 Procent opad og nedad.

Den Slutning, der drages fra Halland og de fynske Herreder, bliver da, at Folketallet er steget mellem 92 og 122 Procent, eller med omtrent 107 Procent, og Udslaget ¹⁾ bliver da følgende:

¹⁾ I Sverige var der Folketællinger i Aarene 1800 og 1805: kun for det sidste Aar foreligger der Oplysninger om den særlige Landbefolknings Størrelse: Statistisk Tidskr. f. Sverige, Aarg. 1871 og 1873. I Slesvig udgjorde Landbefolkningen i 1803 c. 230,000 Menn.: Statist. Tabellenwerk, 1 Heft. S. vij.

Folketallet paa Landet kan derefter anslaaes til:

Skaane	240,000	Menn.
Halland	67,000	--
Bleking	43,500	--
Slesvig	226,000	---

i alt . . . 576,500 Menn. eller svarende til

78 Procent af Danmarks daværende Befolkning.

Landbefolkningen i det nuværende Danmark:

1801: 735,000 Menn., 1230: 355,000,

i hele det gamle danske Rige:

1801: 1,310,000 Menn., 1230: 633,000.

Den i disse Tal ikke medtagne Kjøbstadbefolkning har vi intet Middel til at bestemme; den var i alt Fald højst ubetydelig, og selv den medregnet vil Middeltallet for det gamle danske Rige næppe naa stort over 650,000¹⁾. Paaregner vi herved en Mulighed til Fejl af $33\frac{1}{3}$ Procent, synes det at kunne slaas fast, at det danske Riges Folke- mængde i Valdemar Sejrs Tid var

mellem c. 850,000 og c. 430,000 Mennesker.

Jeg har i det foregaaende nærmere søgt at begrunde Tilladeligheden af at slutte fra Hallands Folketal til hele Danmarks; den kritiske Prøvelse af, hvor store Fejl man derved kunde antages at begaa, er blevet ret vidtløftig, men dette maa ikke bringe os til at glemme selve Slutningens Karakter. Denne er ikke den statistiske Beregnings; jeg gjentager, at jeg kun vil kalde min Slutning et løseligt Skjøn. Om Statistikerne vil indrømme mig, at de Muligheder til Fejl, som dette Skjøn rummer, ikke er større, end jeg har anslaaet dem til, véd jeg ikke; derimod er jeg overbevist om, at de med stor Ringeagt vil se ned paa et Overslag, der fører til saa ubestemte Resultater. Imidlertid, lidt er altid bedre end intet, og min

¹⁾ Naar jeg i «Dronning Margrethe» anslog det danske Riges Befolkning ved Aar 1400 til omtrentlig at udgjøre $\frac{3}{4}$ Million, og det skjønt jeg paaregnede en vis Nedgang paa Grund af den sorte Død, saa var dette altsaa vistnok for højt. Man vil let forstaa, at jeg, noget trykket af de Velschowske Beregninger og kun med Halland til Basis for mit Skjøn, var bange for at gaa for langt ned.

Fastsættelse af det gamle Danmarks Folketal er i al sin beskedne Ubestemthed dog nok til at afgive det positive Supplement til min tidligere rent negative Kritik af Vel-schows saakaldte Beregning. Derved synes det mig, at der allerede er vundet meget, og i lang Tid troede jeg heller ikke, at det var muligt at komme videre. Saa gik det endelig en Dag op for mig, at Overleveringen ved et særligt Held har bevaret for os et Tal, hvis Betydning hidtil ikke er blevet forstaaet, men som netop tillader mig at fjerne den største Mangel ved mit hele Skjøn.

5. Rigsregistrets Bondetal.

Det vides, at der i Valdemar Sejrs Tid blev udarbejdet et stort Register over det danske Rige, en virkelig «Valdemars Jordebog», hvoraf imidlertid det Mosaikværk, der nu gaar under dette Navn, kun viser os enkelte Brudstykker og Forarbejder. Selve det endelige *Registrum regni Dacie* er tabt; det blev imidlertid i Begyndelsen af det fjortende Aarhundrede benyttet af en Forfatter, der deraf excerperede enkelte Hovedsummer om Kongens Indtægter o. l., og skjønt denne Forfatters eget Haandskrift heller ikke eksisterer mere, er det dog blevet kopieret af forskellige, saaledes at vi med Sikkerhed kan rekonstruere det¹⁾. Især gennem Hvitfeldts Andenhaandsgjengivelser har disse Notitser fra Rigsregistret længe været bekendte, og man har altid tillagt dem stort Værd²⁾ og det med fuld Ret, ikke mindst fordi de bevarede Brudstykker i,

¹⁾ I Danske Magazin 4 Række VI, 140 har jeg meddelt en kritisk Rekonstruktion af dette interessante Stykke.

²⁾ Se f. Ex. Usinger, Deutsch-dänische Geschichte 1189-1227, S. 226; Pal.-Müller, Studier over Danmarks Hist. i d. XIII Aarh. II, 97; Steenstrup, Studier over Vald. Jordebog S. 35 o. fl. St.

hvad der nu kaldes Valdemars Jordebog, tillader os et Indblik i de detaillerede Opgivelser, paa hvilke Rigsregistrets Summatal har været byggede. Naar det saaledes opgives, hvad Kongen daglig tog ind i Naturalier og Penge, kan vi vel ingenlunde kontrollere disse Angivelser, men vi kan derimod godt forstaa, at man i Valdemar Sejrs Kancelli eller Rentekammer kunde opstille saadanne Beregninger; thi i Jordebogsstykkernes Oplysninger om Vintergjæsteriet og om Herredernes Nathold er der bevaret ligesom enkelte Momenter til at udføre en Beregning, hvis endelige Resultat maatte være de omtalte Tal.

I denne fortrinlige Kilde angives det nu, at Valdemar Sejrs Flaade bestod af 1400 Skibe; det anføres, at der paa hvert Skib var én Rytter og én Bueskytte, og endelig slutter det kortfattede Udtog af Registret med disse Ord:

Summa universorum c l x millia virorum.

Det er dette sidste Tal, hvis Vigtighed næppe er tilstrækkelig vurderet. Hvad betyder dette Tal: 160,000 Mænd. Der synes rent theoretisk kun at være Mulighed til at fortolke det paa to Maader. Efter den Sammenhæng, hvori det forekommer, maa det sikkert være en militær Oplysning, og Tallet kunde da enten betegne Ledingsudbuddets Størrelse eller ogsaa Landeværnets. Hvitfeldt har forstaaet det paa den første Maade og enkelte ældre Forfattere med ham, men næppe vil nogen mere slutte sig til denne Mening. En Udbudshær paa 160,000 Mand er efter Forholdene en positiv Umulighed; selv Velschow, der dog ikke regner med smaa Tal, kan ikke faa Ledingshæren, Herremændene iberegnete, højere op end til lidt over 30,000 Mand¹⁾, og en Ledingshær paa mer end det femdobbelte

¹⁾ Ledingshæren 25,500 Mand; Adelen c. 5500 Mand. I Anled-

Antal vilde jo ogsaa efter hans Beregninger føre til et Folketal for Datidens Danmark af 7—8 Millioner, en i Sandhed afskrækkende Konsekvens. — Den anden Fortolkning bliver da den eneste mulige. De 160,000 Mænd maa være Landeværnet, Tallet paa alle de vaabendygtige Mænd mellem 15 og 60 Aar, der var pligtige til at møde Fjenden, naar denne angreb Fædrelandet. Med andre Ord, dette Tal svarer ganske til det Bondetal, der findes i Hallandslisten ved hvert af Landskabets Herreder, og netop dette bekræfter Fortolkningen af Tallet; thi Hallandslisten er netop det Stykke i «Valdemars Jordebog», der nærmest bærer Præget af at være et fuldt udarbejdet Led i et virkeligt Rigsregister, og tænker man sig lignende Lister over alle Rigets Lande eksisterende i Valdemar Sejrs Renteri, vilde en simpel Sammenlægning af Herredernes Bondetal give den *summa virorum*, som Excerptet har bevaret os.

Naar vi da i Tallet 160,000 har en Angivelse af Danmarks vaabenføre Befolkning og en Angivelse, der synes at bero paa lignende detaillerede Opgivelser som de, der er bevaret os i Hallandslisten, saa er det let at forstaa, hvor vigtigt det er til Bestemmelse af Rigets Folketal. Velschow beregnede Hallands Folketal ud fra Bondetallet, og Statistikerens W. Scharling tiltraadte Beregningen, ligesom jeg ogsaa har gjort det. Der er altsaa almindelig Enighed om, at man har Lov til at slutte fra Bondetallet til Folketallet; — nu vel, Notitserne fra Rigsregistret giver os jo netop Bondetallet for det hele Rige.

ning af, at der skal være faldet 10,000 Bønder i Slaget ved Næstved 1259, bemærker Velschow ogsaa, at dette bliver absurd, hvis der ikke tænkes paa Landeværnet. «*Vulgari enim expeditione modo tertia pars hujus numeri ex integra Sjællandia militatum emittebatur.*» De instit. militar. S. 9.

Fra 9216 som Tallet paa Hallands Befolkning sluttede man til en Landbefolkning af 32,025 Indbyggere; efter ganske samme Forhold fører de 160,000 til at regne en Befolkning for hele Riget af 555,989 Mennesker eller med et rundt Tal: 560,000.

Det vidtløftige Forsvar, jeg har ført for Tilladeligheden af at slutte fra Hallands Folketal til Rigets, er da for saa vidt overflødigt, som vi i Rigsregistrets *summa virorum* har en direkte Angivelse af Bondetallet for hele Danmark. Alligevel turde ogsaa hin Slutningsmaade have sin Betydning. Vi fandt ad den Vej, at Rigets Indbyggertal kunde anslaaes til 650,000 Mennesker, dog med en Mulighed til Fejl af 33 Procent i den ene eller anden Retning. Ad en sikrere Vej er vi nu naaet til Tallet 560,000, hvortil dog maa lægges Kjøbstadbefolkningen; anslaaes denne for at afrunde Tallet til 40,000 Mennesker, hvad der sikkert snarest er for højt, naar vi til henvend **600,000**. Det vil ses, at dette ikke er langt borte fra det Middeltal, vi tidligere kom til, og at det falder langt indenfor den Ydergrænse for Fejlslutningen, vi opstillede. Dette har sin Betydning; det bekræfter i høj Grad, at Summatallet i Rigsregistret her er fortolket paa rette Maade som Tallet paa den vaabenføre Befolkning.

Jeg har ovenfor angivet det formodede Tal for Danmarks Landbefolkning med samme Nøjagtighed som Vel-schow sit for Halland; men det ligger mig ganske vist fjærnt at ville fastholde Enerne og Tierne; ja selv Titusenderne maa betragtes som helt usikre. Den Fejl, der kan ligge i selve Bondetallet, de Mangler, der er ved at slutte fra én bestemt Aldersklasse af Mændene til alle de øvrige, dem kommer vi ikke bort fra, og hvad jeg i den

Henseende ovenfor har ytret om den hallandske Beregning, gjælder selvfølgelig ogsaa Udslaget for hele Riget.

Lad os da som endeligt Udslag fremsætte, at det danske Rige i Valdemar Sejrs Tid har talt rimeligvis henved **600,000** Indbyggere, i alt Fald mellem 500,000 og 700,000. Var Forholdet mellem Landsdelenes Befolkning nogenlunde som i 1801, — og den ved Tallet paa *summa virorum* væsentlig stadfæstede Slutning fra Halland (og Fyns to Herreder) til Helheden kan jo bekræfte dette —, boede der da indenfor Danmarks nuværende Grænser omtrent **340,000** (mellem 300,000 og 400,000) Mennesker eller lidt under Halvdelen af Landbefolkningen i 1801.

I de første to Afsnit af denne Undersøgelse har jeg dels prøvet de almindelige Betragtninger over Folketallets Bevægelse i Fortidens Danmark, som Velschow har opstillet, dels kritiseret hans Beregning af Folkemængden i Valdemarernes Tid. Beregningen viste sig løs fra Ende til anden, Betragtningerne var delvis skæve eller uholdbare. I de følgende Afsnit har jeg søgt at naa positive Resultater: jeg har for Hallands Vedkommende tiltraadt Velschows Beregning ud fra Bondetallet, om end med stærkere Betonning af de Muligheder til Fejl, som Beregningen frembød; jeg har søgt at forsvare, at man ud fra Halland og en Del af Fyn kunde danne sig et Skjøn om Folkemængden i hele Riget, og jeg har endelig søgt at vise, at vi i »Rigsregistret» har bevaret »Bondetallet» for hele Riget, saaledes at dettes Folketal kan beregnes ud derfra med samme Grad af Sikkerhed som Hallands ud fra Hallandslistens *summa bondonum*.

Som sædvanligt tillader den positive Del af en saadan

Undersøgelse ret oplysende Tilbageblik paa den forudgaaende negative. Hvad Velschows Beregning angaar, kunde jeg tidligere kun hævde, at den var saa usikker i alle sine Led, at man ad den Vej kunde komme til langt højere, især dog til langt mindre Tal end hans, men blandt Mulighedernes lange Række var jo ogsaa hans Udslag, Millionen for det nuværende danske Territorium i Valdemarernes Tid. Den Mulighed, at hans Resultat dog kunde være rigtigt, er nu forsvundet. Vi fandt for de nuværende danske Lande et Middeltal af 340,000 Indbyggere med et muligt Maximum af 400,000. Lad nu en eller anden mene, at min temmelig vide Grænse for Fejlslutning burde være endnu videre, — Springet op til Millionen er dog i alt Fald for stort, til at det kan erklæres for at ligge indenfor Mulighedens Grænse.

I Velschows Beregning var der blandt de mange usikre Faktorer især dog én, hvis Usikkerhed var saa stor, at den alene var nok til at gøre den af ham fulgte Vej umulig; det var det gennemsnitlige Havnetal for de 850 Skipæn. Med utrolig Dristighed overførte han her Gjennemsnitstallet fra de 18 hallandske Skipæn til alle andre, skjønt de 18 indbyrdes varierede stærkt og der udenfor Halland fandtes Skipæn paa lige fra 8 til 48 Havne. Atter her kunde jeg tidligere kun vise, hvilke Muligheder til Fejl, der gjemte sig her, ikke positivt benægte, at Velschows Gjennemsnitstal af 30 Havne pr. Skipæn var rigtigt. Lidt videre kan vi nu komme. Naar vi véd, at der i de syv hallandske Herreder fandtes 7416 Bønder og 456 Havne, og jeg siden har paavist, at Tallet 160,000 betegner Bønderne i hele Riget, er Overførelsen af det hallandske Forhold mellem Havne- og Bondetallet til Riget ikke helt uberettiget. Ikke helt, siger jeg; thi der er alligevel ad-

skillige Muligheder til Fejl: Ledingsbyrden kan have været ulige fordelt, Udstykningsgraden var maaske ret forskjellig i de forskjellige Landsdele, endelig er Forholdet mellem Bondetallet og Havnetallet i de enkelte hallandske Herreder stærkt varierende, saaledes at der i Høks Herred kom 11,5 Bønder paa hver Havn, i Himble derimod 23; Middeltallet er 16,3.

At Slutningen er uendelig sikrere end Velschows, ligger dog i Sagens Natur. Hvad bliver da Resultatet, naar vi prøver denne Slutningsmaade? Tager vi Gjennemsnitstallet, hvorefter 16,3 Bønder svarer til én Havn, faar vi da efter Bondetallet 160,000, at der i hele Riget var henved 10,000 Havne; anvendes Maximum- og Minimumstallene, kommer vi enten til omtr. 7000 eller omtr. 14,000 Havne. Har Knyttinga da Ret i, at der i Riget var 850 Skipæen, synes der til hvert Skipæen altsaa kun at have hørt gjennemsnitlig omtrent 12 Havne, nemlig hvis der var 10,000 Havne, i alt Fald næppe over 17, hvis man anvender Maximumstallet 14,000. Vi er da langt borte fra det Velschowske Tal 30, og man vil se, at jeg ikke havde Uret i, at de fynske Skipæen med et gjennemsnitligt Tal af 17 Havne kunde formodes at være mere typiske for Danmark end de hallandske¹⁾.

Hvad endelig angaar Velschows Tanker om Folkemængdens Bevægelse i Danmark, kan jeg nu supplere

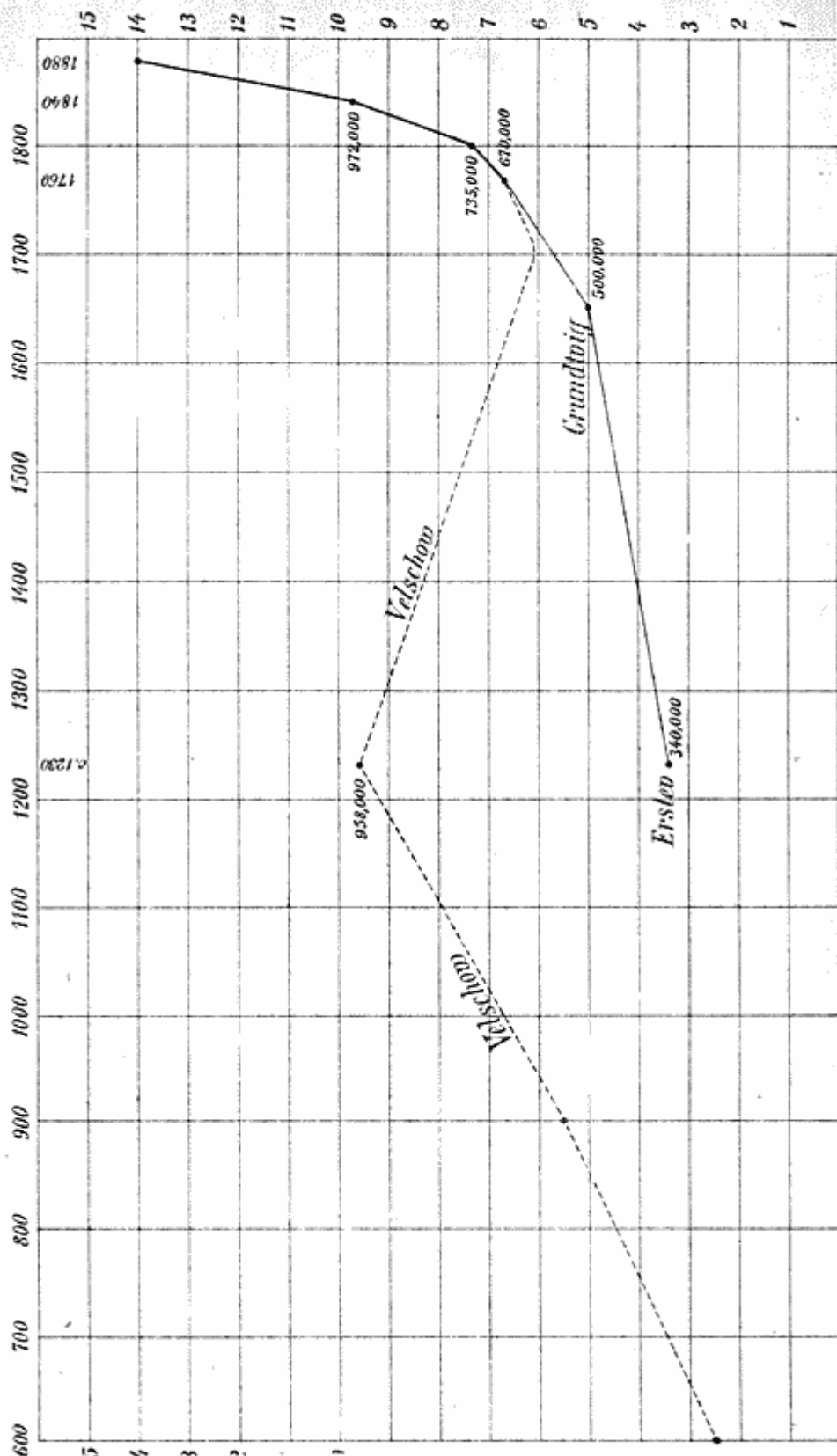
¹⁾ Skulde mod Forventning Velschows Beregningsmaade endnu finde begejstrede Tilhængere, skal jeg tjene saadanne med at vise, hvor let man ogsaa ad den Vej kan naa til Folketallet 600,000. Den ledingspligtige Bondestand findes ved at multiplicere: 850 Skipæen à 17 Havne à 4,2 Ejendomme à 6 Beboere; Udslag 364,000, Tillæg for Kværsædemænd o. s. v. sat til 65 Procent; Resultat: 600,000 Mennesker. Efter mine Betragtninger ovfr. S. 536 ff. skal jeg dog ingenlunde heri søge nogen Støtte for mit Udslag.

mine tidligere anstillede Modbetragtninger ved en Henvisning til vedføjede grafiske Fremstilling, hvor man vil se angivet, baade hvorledes Velschow tænkte sig Udviklingens Gang og hvorledes den er efter det her paaviste. Man ser, at det danske Folketal under Tidens Fremadskriden ingenlunde har slaaet det vidunderlige Sving, som Velschow formodede. En særdeles langsom, men i de store Perioder stadig opadgaaende Bevægelse, det er det Billede, vi faar af Folketallet i Danmark ved at indsætte vort Resultat midt imellem den Folkemængde, som Velschow vil udlæse af Herredsinddelingen, — om med Rette, skal jeg ganske lade staa hen¹⁾, — og saa Tallene fra 1645 og

¹⁾ Velschows paa Herredsinddelingen byggede Folketal — henved 400,000 for hele det gamle Danmark, c. 250,000 for det nuværende Territorium — er i den grafiske Tavle ganske paa det løse noteret ved Aar 600. Hvis en eller anden skulde mene, at det er usandsynligt, at Danmarks Folketal fra dette Tidspunkt til 1230 ikke er steget mer end fra c. 250,000 til c. 340,000, har han maaske Ret dertil, men jeg haaber ikke, man vil bruge dette som Argument mod mit Folketal fra Valdemar Sejrs Tid. Dertil er Velschows Regnestykke ud fra Herredsinddelingen dog vel for usikkert, hvad jeg kortelig skal vise.

Velschow regner: 191 Herreder à 120 Bol = c. 23,000 Ejendomme à 7 Personer = 161,000 fribaarne Bønder. Tillæg: 10,000 Styresmænd og Bryder (boende paa Kronens Gaarde), c. 30,000 for Kongens og Høvdingerne •Hofmænd• samt Frimænd uden Jordegods, endelig 150—200,000 Trælle (6—8 pr. Husstand). Hvad Hovedberegningen angaar, er Herredernes Antal hentet fra c. 1230, altsaa ikke sikkert fra Oldtiden; Herredets Tydning som = 120 Bol er kun én af flere Forklaringer paa, hvad Herredet oprindeligt var; Persontallet pr. Bol er selvfølgelig højst omtrentligt. Af Tillægene er de 10,000 + 30,000 ganske vilkaarlige; Trælletallet — hvorom Velschow meget karakteristisk siger, at det •sikkert• var indenfor den angivne Grænse — støttes heller ikke ved en eneste statistisk Oplysning. Man tør da vel sige om hele denne Beregning, at den er endnu løsere end Velschows Forsøg paa at beregne Folketallet c. 1230, og det hører der dog noget til! Scharling mener rigtignok, at den første Beregning er sikrere end

GRUNDRISS

1769. Saa lidt som de af ham angivne Aarsager til Folkeforringelse i Tiden efter 1645 har haft det formodede Resultat, saa lidt synes de samme Aarsager at have ført til en ligefrem Aftagen af Befolkningen i den foregaaende Tid siden Valdemar Sejrs Dage, naturligvis naar denne tages som Helhed. Ganske vist, Velschows dristig svungne Linje for Folketallets Bevægelse er ligesaa poetisk smuk som min flade, kjedelige Linje er prosaisk; alligevel finder jeg her en Vinst i Retning af historisk Sandsynlighed, som jeg gjerne indkasserer.

Den poetiske Følelse og den prosaiske Videnskab vil vel i det hele komme noget i Strid overfor de her vundne Resultater. Naar vi fra den tidligste Barndomsalder har hørt saa meget stort og mærkeligt om Jødernes Historie, saa falder det os siden vanskeligt nok at forstaa, at hele Palæstina knap nok er saa stort som Nørrejylland, og paa lignende Maade vil det sikkert gaa mange overfor den Danmarks Storhedstid, der træder frem for vor Tanke, naar Valdemarerne nævnes. Skulde virkelig det mægtige danske Rige i Middelalderen kun have haft 600,000 Indbyggere, færre end der nu bor blot paa Sjælland? Skulde virkelig den Hær, der skaffede Riget udstrakte Landevindinger hinsides Østersøen, kun have talt en 10—15,000 Mand, kun en Brøkdel af hvad vort nu saa sønderlemmede Fædreland kan stille paa Benene? Skulde den danske Flaade, der besejrede Venderne og hentede Danebroge fra det fjærne

den anden; maaske kan vi enes om at skrinlægge dem begge i samme Grav. Dog er der jo den Forskjel, at en Pæl gjennem Livet kan man kun bibringe det Velschowske Folketal for det trettende Aarhundrede. — Man vil vistnok nu forstaa, at jeg ikke paa den grafiske Tavle har draget nogen Linje fra det Velschowske Oldtidsfolketal til mit Tal for 1230, om end jeg i Texten har antydnet en saadan.

Estland, virkelig for den aldeles overvejende Del have været sammensat af smaa Jagter som de, der nutildags besørger Fragtfarten mellem de danske Smaaøer? — Jeg forstaar, at det vil falde mange vanskeligt at tro paa den Art Paastande. For mig staar det anderledes. Jeg kan modsat slet ikke tænke mig, at Valdemarernes Flaade, hvis Skibe i et Antal af henved tusende eller mere stilledes af Bønderne selv, skulde have set mere anselig ud end den danske Handelsflaade i Kristian den fjerdes Tid, da Danmarks Skibsfart og Handelsforbindelser var saa meget mere udviklede, og naar jeg véd, at Erik af Pomern med Opbydelse af de tre nordiske Rigers Kræfter kun kunde stille en Skibshær paa en Snes tusende Mand, synes det mig alt andet end forunderligt, at Valdemar Sejrs Ledingshær kun naaede op til noget over Halvdelen deraf. Forunderligt synes det mig derimod, at Velschow overhovedet har kunnet tænke sig, at Danmark i Valdemarernes Tid var ligesaa tæt befolket som helt henne i vort Aarhundrede, og aldeles vidunderligt, at hans Paastand derom har kunnet vinde almindelig Tiltro, endog hos Historikere af Faget og Statistikere. Hvor fuldstændig urimeligt er det dog ikke, at Danmark i 1230 med et opdyrket Areal, der sikkert var meget mindre end i 1835, med en Dyrkemaade, der i Intensitet dog stod uendelig tilbage for den, der gennemførtes efter de store Landbo-reformer i forrige Aarhundrede, med en indenrigsk og udenrigsk Omsætning af Landets Produkter, der dog sikkert ikke kunde sammenlignes med Forholdene i 1835, at dette middelalderlige Danmark blot skulde kunne have ernæret en saa stor Folkemængde!

Et Indbyggertal af 600,000 Mennesker for det gamle danske Rige giver allerede en Tæthed, der er yderst anselig

efter middelalderlige Forhold¹⁾, og naar man erindrer, at Danmark med et saadant Folketal sikkert havde ligesaa mange, rimeligvis flere Indbyggere end Sverige og Norge tilsammen, ja saa er denne Danmarks relative Storhed fuldt ud tilstrækkelig til at forklare den ledende Stilling, som vort Fædreland Middelalderen igjennem indtog i Norden. Siden blev det anderledes. Netop fordi Danmark allerede i Middelalderen havde opnaaet en forholdsvis tæt Befolkning, gik det siden kun langsomt fremad med Folkemængden. Danmark brugte 500 Aar til at fordoble sit Indbyggertal; i Sverige voxede Folkemængden til det tredobbelte fra 1571 til 1772, i kun 200 Aar. Folkemængdens Størrelse bliver her én af de vigtigste og dybeste Aarsager til, at Tyngdepunktet i Norden i det syttende Aarhundrede forlægges fra Danmark til Sverige.

¹⁾ Middelalderens Danmark omfattede omtr. 1200 □ Mil., saaledes at den gennemsnitlige Befolkning pr. Kvadratmil kan anslaaes til 500 Mennesker eller kun lidt mindre, end hvad der i vore Dage findes paa Landet i det evropæiske Rusland.